

## AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TUNUS'A YÖNELİK DEMOKRASİ TEŞVİKİ POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Fulya AKGÜL DURAKÇAY<sup>1</sup> & İrem AŞKAR KARAKIR<sup>2</sup>

### Öz

*Bu makale, Avrupa Birliği'nin (AB) Tunus'ta demokrasi teşvikini ele alarak, Yasemin Devrimi öncesi ve sonrası politikalarının evrimini incelemektedir. Çalışmanın amacı, AB'nin Güney komşularındaki güvenlik ortamı dikkate alındığında, Tunus'ta demokrasiyi teşvik etmek için geliştirdiği kurumsal politikalarını ve stratejilerini analiz etmektir. Bu kapsamda, AB'nin Akdeniz'deki Güney komşularında demokrasi teşvikine yönelik geliştirdiği politika belgeleri ile Tunus ile ikili ilişkilerinin kurumsal çerçevesini oluşturan belgelerden yararlanılmaktadır. Bulgular, Yasemin Devrimi öncesinde AB politikalarının ağırlıklı olarak Tunus'un AB pazarına entegrasyonuna vurgu yaparak istikrar odaklı olduğunu göstermektedir. Ancak, devrim sonrası dönemde, AB politikalarında Tunus'ta demokrasiye geçişi desteklemeye yönelik bir kayma olmuştur. AB, Tunus'un demokratik kurumlarını güçlendirmek için finansal yardımlarını arttırmıştır. Yine de, 2015 sonrası dönemde, terörizm, düzensiz göç ve jeopolitik gerilimlerden kaynaklanan ve devam eden riskler nedeniyle bölgedeki istikrarı önceliklendirmeye yönelik belirgin bir kayma olmuştur. Sonuç, AB'nin Tunus'un demokratikleşmesi üzerindeki etkisinin, AB'nin yeterli düzeyde bağlılığının olmaması ve demokrasiyi teşvik etme ile bölgesel istikrarı sağlama arasındaki karmaşık etkileşim nedeniyle belirsiz kaldığını vurgulamaktadır.*

**Anahtar Kelimeler:** Avrupa Birliği, Avrupa Komşuluk Politikası, Demokrasi Teşviki, Demokratikleşme, Tunus.

## EVALUATION OF THE EUROPEAN UNION'S DEMOCRACY PROMOTION POLICIES IN TUNISIA

### Abstract

*This article discusses the European Union's (EU) democracy promotion in the case of Tunisia, focusing on the evolution of its policies pre- and post-Jasmine Revolution. It aims to analyze the EU's institutional policies and strategies to promote democracy in Tunisia within the broader context of the security environment in its Southern neighbourhood. In this regard, the study benefits from policy documents developed within the scope of the EU's democracy promotion policies towards its Southern neighbours in the Mediterranean, and documents forming the institutional framework of bilateral relations with Tunisia. Findings indicate that before the Jasmine Revolution, EU policies were pre-dominantly stability-oriented with an emphasis on Tunisia's integration to the EU market. However, post-revolution, there was a shift in the EU policies towards supporting democratic transition in Tunisia. The EU increased its financial assistance to strengthen Tunisia's democratic institutions. Yet, in the post-2015 period, there was a marked shift towards prioritizing stability in the region due to ongoing risks from terrorism, irregular migration, and geopolitical tensions. The conclusion highlights that due to the lack of EU engagement and the complex interplay between promoting democracy and ensuring regional stability, the EU's impact on Tunisia's democratization remains ambiguous.*

**Keywords:** European Union, European Neighbourhood Policy, Democracy Promotion, Democratization, Tunisia.

<sup>1</sup> Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, fulya.akgul@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0200-7911

<sup>2</sup> Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, irem.askar@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8723-4939

## Giriş

Avrupa Birliği (AB), Soğuk Savaş sonrası değişen güvenlik gündeminde demokratik norm ve değerlerini başta genişleme politikası ile aday ülkelere transfer etmeye başlamış ve genişleme politikasından edindiği başarılı tecrübelerini üçüncü ülkeler ile ilişkilerinde de düzenleyici bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Ancak, genişleme politikalarında ülkelerin demokrasiye geçişleri ve demokrasinin yerleşmesi süreçlerinde etkili ve başarılı bir dış aktör olarak görülen AB, en büyük ödül olarak sunulan üyelik vadinin ve koşulluluk ilkesine dayalı yaptırım mekanizmalarının yokluğunda üçüncü ülkelere demokratik norm ve değerlerini transfer etmede oldukça sınırlı bir etkiye sahip olabilmektedir (Akgül Durakçay & Güneş Gülal, 2018). Her ne kadar normatif güç (Manners, 2002) ve dönüştürücü güç (Börzel & Lebanidze, 2017) adlandırılrsa da AB'nin çıkarları söz konusu olduğunda demokrasiye ilişkin norm ve değerlerini ikinci plana itebildiğini göstermesi açısından Güney Akdeniz komşuları ile ilişkileri anlamlı bir örnek teşkil etmektedir. Değişen güvenlik tehditleri AB'nin normatif ve dönüştürücü gücünü sınırlandırıcı bir unsur olarak ortaya çıkmakta, demokratikleşme ülkelerin reformları gerçekleştirmelerini daha çok kendi irade ve isteklerine bağımlı kılmaktadır. Ancak hem bölgesel olarak hem de Tunus özelinde Güney Akdeniz'deki otoriter yönetim geçmişlerinin tarihsel izlek bağımlılık oluşturması hem de demokrasiye geçişte uluslararası unsurun –bir dış aktör olarak AB'nin- sınırlı istek ve iradesi demokrasiye geçişin önünde engel olarak ortaya çıkmaktadır. AB'nin üçüncü ülkelere demokrasi teşvikinde sınırlı da olsa bir etkisinin olabilmesi aynı zamanda üçüncü ülkenin AB kimlik, norm ve değerleri ile özdeşleşme düzeyine bağlı olmaktadır (Sedelmeier, 2011).

AB, demokrasi teşviki politikalarında demokrasinin dışarıdan empoze edilemeyeceğine ve ülkelerin kendilerine has iç dinamiklerinin dikkate alınması ile çeşitli finansal ve teknik araçlar ile demokratikleşme süreçlerinin desteklenebileceğine işaret etmektedir (Avrupa Birliği Konseyi, 2009). AB, bu kapsamda Güney Akdeniz'deki ülkelerin demokratikleşme süreçlerini AB pazarına erişim, finansal yardım ve vize serbestisi gibi ödüllerin vaat edilmesi yoluyla pozitif koşulluluk stratejisi ile teşvik etmektedir (Schimmelfennig, Engert & Knobel, 2003). Ancak, AB sunduğu bu ödüllerin aynı zamanda bölgedeki öncelikleri ve stratejik çıkarları kapsamında sunmakta ve demokrasi teşviki ile çatışan başka bir dış politika ya da güvenlik çıkarları bulunması durumunda (Levitsky & Way, 2005) tercihini çıkarlarından yana kullanmaktadır. AB'nin kendisini daha güvenli hissetmesi için komşularının güvenlik, istikrar ve barış ortamına sahip olması oldukça önem taşımaktadır. Özellikle Avrupa Komşuluk Politikası ile bu ortamın varlığı ile demokrasi arasında bir bağ kuran AB, son yıllarda Güney Akdeniz komşularında yaşanan güvenlik sorunları ve ülke içi dinamikleri göz önünde bulunduruluğunda tercihlerini istikrardan yana kullanmaya başlamış ve ilişkilerini güvenlik, enerji, göç ve ticaret gibi alanlardaki stratejik çıkarlarına ulaşmada iş birliği yapmak üzerine kurgulamaya başlamıştır. Bu bağlamda, AB'nin Güney Akdeniz bölgesi ve Tunus özelinde demokrasiye yönelik sistematik bir teşvik politikasının yokluğu demokratikleşme süreçlerinde pozitif bir etkisinin beklenmemesini beraberinde getirmektedir.

Çalışmada ilk olarak Tunus'un iç siyasi dinamikleri çerçevesinde tarihsel perspektiften demokratikleşme süreci incelenmektedir. Demokratikleşme sürecinin ülkelerin istek, irade ve gerekli siyasi reformları gerçekleştirmelerine bağlı olduğu kabulünden hareketle Yasemin Devrimi öncesi ve sonrasında otoriter yönetimlerin eğilimleri üzerinde durulmaktadır. Daha sonra, AB'nin Tunus'un da içinde yer aldığı Güney Akdeniz bölgesine yönelik çok taraflı ve bölgesel politikaları ve bu politikaların demokrasi teşviki ayağı incelenmektedir. Bu politikalar kapsamında AB'nin Güney Akdeniz ve Tunus ile ilişkilerinde demokrasiyi nasıl kavramsallaştırdığı, hangi unsurları üzerinde durduğu ve hangi araçları kullandığı analiz edilmektedir. Bu amaçla, çalışmanın yöntemi, AB'nin Akdeniz'deki Güney komşularına yönelik demokrasi teşviki politikaları kapsamında geliştirdiği temel politika belgelerinin, Tunus ile ikili ilişkilerinin kurumsal çerçevesini oluşturan belgelerin, resmî gazetelerinin ve basın bültenlerinin kapsamlı bir incelemesine dayanmaktadır. Son olarak, Tunus'un iç dinamikleri göz önünde bulundurularak AB'nin Yasemin Devrimi öncesinde ve sonrasında ülkeye yönelik politikalarında demokrasi teşvikinin yeri, güvenlik ve istikrar hedefleri ile ilişkisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Böylelikle, çalışmanın araştırma sorusu olan AB'nin Tunus'un demokratikleşmesi üzerinde bir normatif ve dönüştürücü etki yaratıp yaratamadığı sorusunun yanıtı hem AB'nin Güney komşularına yönelik uyguladığı stratejik çıkarlarını önceliklendiren yaklaşımı hem de Tunus'ta devam eden demokrasiden geri dönüş pratiklerinin yarattığı kısıtlar ile birlikte değerlendirilmektedir.

## 1. Tunus'ta Demokratikleşmenin Tarihi

Bağımsız Tunus'un kurucu lideri Habib Burgiba, ilk cumhurbaşkanı olarak ülkeyi 30 yıl boyunca yönetmiştir (1957-1987). İktidarı sırasında Burgiba, diğer siyasi ve ekonomik güçleri bir kenara iterek gücü tekeline almıştır (Lesch, 2014). Kasım 1987'de, bir general ve bakan olan Zeynel Abidin Bin Ali, Burgiba'yı bir 'tıbbi darbe' ile devirmiş ve kendisini bir reformcu olarak sunmuştur (Cavatorta, 2001). Göreve

gelmesinin hemen ardından Bin Ali siyasi reformlar yapacağına söz vermiştir. Sözü doğrultusunda ilk olarak çeşitli siyasi partilere izin vermiş, basını özgürleştirmiş ve ordunun gücünü sınırlamıştır (Hochman, 2007). Bin Ali tarafından savunulan darbeden bir yıl sonra, tüm siyasi partiler demokratik ilkelere bağlılıklarını teyit eden 1988 tarihli Tunus Ulusal Paktı'nı imzalamıştır. Ancak, bu umut verici siyasi açılım uzun sürmemiştir. 1989 parlamento seçimlerinde Bin Ali'nin iktidar partisi Anayasal Demokratik Birlik (Rassemblement Constitutionnel Democratique, RCD) sandalyelerin çoğunluğunu kazanmış olsa da Bin Ali oyların yaklaşık %20'sini alarak ikinci gelen İslamcılardan endişe duymaya başlamıştır (Hochman, 2007). Böylece seçimlerin ardından basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü de dahil olmak üzere siyasi özgürlükler konusunda önemli gerilemeler yaşanmıştır. RCD, büyük bir güvenlik ağı aracılığıyla muhalefetin söylemleri üzerinde sıkı bir kontrol kurmuş ve böylece Tunus siyasi hayatına hâkim olmuştur (O'Brien, 2015). Devletin güvenlik kurumlarının sivil toplumu ele geçirmek ve kontrol altında tutmak için kullanılması bir polis devletinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Keskes ve Martin, 2020).

İronik bir şekilde, Bin Ali'nin iktidarı giderek daha fazla domine etmesine rağmen, Batı'nın ülke yönetimine desteği devam etmiştir. Batı, sanki "ülkenin liberal siyaseti hakkında bir efsane" varmış gibi Bin Ali rejimi altındaki Tunus'u "ılımlılık, istikrar ve liberal siyasetin ileri karakolu" olarak görmüştür (Sadiki, 2002). Aslında Batı'nın değer verdiği şey, zayıf bir sivil toplum ve geniş çaplı insan hakları ihlalleri pahasına 'istikrar' olmuştur. Ülkede çok partili seçimler yapılmış, ancak seçimler iktidar rejimi tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. Bu nedenle, seçimler ne rekabetçi ne de şeffaf olmuştur. İslamcı partiler hariç muhalefet partilerinin 'demokratik bir görüntü' yaratmak için seçimlere katılmasına izin verilmiş, ancak parlamentodaki sandalyelerin neredeyse tamamını kontrol eden her zaman RCD olmuştur. Bu arada rejim, ikramiyeler dağıtarak ve ayrıcalıklar tanıyarak siyasi elitleri yozlaştırmıştır (Aleya-Sghaier, 2012). Bin Ali rejiminin otoriter direnci, siyasi reformların gerçekleştirilmesi yönünde artan iç ve dış baskılar karşısında 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Bin Ali 2002 yılında anayasayı değiştirerek 1987 yılında kendisi tarafından getirilen üç dönem başkanlık sınırını kaldırmıştır (Hochman, 2007). 2009 başkanlık seçimlerinden önce, bu kez "partisinin tartışmasız bir şekilde yeniden onaylanmasına küçük bir tehdit bile oluşturabilecek adayları" fiilen dışlayan bir seçim yasası çıkarmıştır (Marzo, 2020).

Başından beri İslamcılar, toplumun diğer kesimleriyle karşılaştırıldığında, iktidar rejimi tarafından en fazla baskıya maruz kalan grup olmuştur. İronik bir şekilde, Bin Ali iktidardaki ilk günlerinde İslamcı El Nahda partisinin birçok üyesini hapisten çıkarmış, partiye Yüksek İslam Konseyi'nde bir koltuk vermiş ve böylece partiyi yasallaştırmıştır (Hochman, 2007). Ancak rejim, El Nahda'nın 1989 parlamento seçimlerine siyasi bir parti olarak katılmasına izin vermemiştir. Sadece parti üyeleri bağımsız adaylar olarak seçimlere katılabilmıştır. Seçimlerin sonucu İslamcıların gücünü gösterdiğinde ise Bin Ali'nin başlangıçtaki hoşgörüsü sona ermiştir. İslamcılar 1990'lar boyunca güvenlik güçlerinin baskıcı önlemleriyle karşı karşıya kalmış; çoğu hapse atılmış, El Nahda partisi yasaklanmış ve lideri Raşid Gannuşi sürgüne gönderilmiştir (Powel, 2009a; Allusson, 2018). Cavatorta'ya (2001) göre, Batı'daki siyasal İslam korkusunun farkında olan Bin Ali rejimi "siyasi muhaliflere yönelik baskıyı meşrulaştırmak için İslam kartını başarıyla oynamıştır". Aslında, Tunus El Nahda partisi, radikal bir siyasi değişim değil, yerleşik siyasi sistem içinde ılımlı davranarak aşamalı bir değişim arayışında olduğu için bölgedeki diğer bazı İslamcı partilerden ayrılmıştır. Durum böyle olmasına rağmen, Tunus rejiminin İslamcılara yönelik baskıcı önlemleri Batı'da sıklıkla alkışlanmıştır (Torelli, Merone & Cavatorta, 2012).

İktidardaki rejimin kısıtlamaları İslamcılarla sınırlı kalmamıştır. Hem İslamcı hem de seküler sivil toplum kuruluşları (STK) büyük ölçüde güçlü devlet kontrolü altında kalmış ve bu da onlara manevra alanı bırakmamıştır. Bu durum, etkin bir sivil toplumun başarılı bir demokratikleşme için vazgeçilmez olduğu gerçeği göz önüne alındığında sorun teşkil etmiştir (Bellin, 2018). Burgiba yönetimi altında, bir yandan "modernleşme ve ulusal kalkınma" çerçevesinde vatandaşların dernekleşmesi teşvik edilirken, diğer yandan STK'lar üzerinde hem özerkliklerini hem de rejime itiraz etme kabiliyetlerini engelleyen sıkı bir devlet kontrolü süregelmiştir (Weilandt, 2019). Bu eğilim, Bin Ali yönetimi altında da devam etmiştir. STK'ların faaliyetleri, toplantı düzenlemek için İçişleri Bakanlığı'ndan izin alma zorunluluğu gibi yasal kısıtlamalara tâbi tutulmuştur (Hochman, 2007). STK üyeleri sürekli olarak baskı ve zulümle karşı karşıya kalırken, faaliyetleri rejim kontrolündeki medya tarafından büyük ölçüde görmezden gelinmiştir (Weilandt, 2019).

Bu zorluklara rağmen, birkaç STK, RCD'nin dayattığı sınırlar dahilinde faaliyet gösterebilmiş ve devrimden önce demokrasi yanlısı bir gündem için iktidar rejimi üzerinde kısmi bir baskı oluşturabilmiştir. Bu STK'lar arasında en göze çarpanı Tunus Genel İşçi Sendikası (Union Generale Tunisienne du Travail, UGTT) olmuştur. UGTT'yi benzerlerinden ayıran temel özellikler arasında "büyüklüğü, saygınlığı, özerkliği, mobilizasyon kapasitesi ve iç çoğulculuğu" yer almıştır (Bellin, 2018). Bellin'e (2018) göre; yerel ve bölgesel ofislerden oluşan geniş ağı, tarihsel meşruiyeti, işçilerin aktivizmi, siyasi kaldıracı ve "siyasi elite ortak nedenler üretmeye istekli" pragmatik liderleriyle UGTT, görünür bir özerklik kazanabilmiştir. Arap

dünyasının en eski insan hakları örgütü olan Tunus İnsan Hakları Ligi (LTDH) de Tunus'taki bir diğer önemli STK olmuştur. Bin Ali yönetimi altında LTDH, hükümet tarafından dolaylı olarak kendisine karşı açılan çeşitli hukuk davalarıyla baş etmek zorunda kalmıştır (Hochman, 2007).

Yasemin Devrimi'ne giden süreçte, sivil ve siyasi özgürlükler üzerindeki sıkı kısıtlamalardan ve İslamcıların taciz edilmesinden kaynaklanan yaygın hoşnutsuzluk, ekonomik gerileme ile daha da güçlenmiştir. Tunus, 1990'lar boyunca ekonomik kalkınma ve büyüme için başarılı bir model olarak algılanmış, ancak 2000'lerde olumlu ekonomik göstergelerin nüfusun çoğunluğu için fazla bir şey sunmayan bir veri olduğu anlaşılmıştır (Salamey, 2015). Bin Ali rejimi bu olumlu ekonomik göstergeleri toplumu susturmak için kullanabilmiş, ancak sosyo-ekonomik engellerin artmasıyla birlikte durum kontrolden çıkmıştır. Halk ayaklanmasından önce "GSYİH büyüme oranı (%3) düşerken, enflasyon (%5), işsizlik (%18) ve yoksulluk (%16) artmıştır" (Quamar, 2015).

Tunus'taki sosyo-ekonomik kalkınmayla ilgili ciddi bir sorun da eşitsizlik olmuştur. Ekonomik faaliyetler doğudaki kıyı vilayetlerinde yoğunlaşırken orta, güney ve batı vilayetleri çok az gelişmiştir (Salamey, 2015). Örneğin, Sahel bölgesi 2010 yılı itibarıyla Tunus nüfusunun %14,4'ünden daha azını barındırmasına rağmen "Orta Batı ve Güney'deki tüm vilayetlerden daha fazla altyapı, sosyal tesis, fabrika, otel ve üniversiteye ev sahipliği yapmıştır" (Aleya-Sghaier, 2012). Bu nedenle, 2008 yılında Gafsa -Tunus'un güneybatısında yer almaktadır- çevresinde ülkenin ekonomik fırsatlarının dağılımındaki eşitsizliğe tepki olarak bir protesto dalgası yaşanması şaşırtıcı olmamıştır (O'Brien, 2015). Ekonomik olarak gelişmiş bölgeler ile ekonomik olarak az gelişmiş bölgeler arasındaki uçurum, özellikle genç nesiller arasında artan bir hayal kırıklığı ve kızgınlık hissine katkıda bulunmuştur. 2010 yılı itibarıyla "Tunusluların %42'si yirmi beş yaşın altındaydı" ve üniversite mezunları da diğerleriyle benzer bir umutsuzluğu paylaşmaktaydı çünkü işsizlik eğitilmiş gençler arasında da yaygındı (Aleya-Sghaier, 2012). İşsiz mezunların sayısındaki gözle görülür artışın güçlü bir kızgınlık duygusu yarattığı ve böylece rejime karşı muhalefeti teşvik etmek için güçlü bir tabanı tetiklediği ileri sürülmüştür (O'Brien, 2015).

Yasemin Devrimi, Muhammed Bouazizi'nin -Sidi Bouzid'li bir sokak satıcısı- belediye görevlileri tarafından aşağılanmasına tepki olarak 17 Aralık 2010 tarihinde kendini yakmasıyla tetiklenmiştir. Bouazizi'nin ölümü Tunusluların işsizlik, yolsuzluk ve temel özgürlüklerden mahrumiyetle ilgili şikayetlerini dile getirmelerinde bir katalizör olmuş ve bu da Tunus genelinde yaygın sokak protestolarının hızlanmasında kendini göstermiştir (Falk, 2016). Süreçte genel olarak dini grupların önemli bir rol oynamadığını söylemek doğru olacaktır (Somer, 2017). Gösteriler, devlet tarafından dayatılan sınırların üstesinden gelme kararlılığında birleşen farklı muhalif aktörleri bir araya getirmede etkili olmuştur (O'Brien, 2015). Bu heterojen yapının uyumlu bir şekilde hareket etmesini sağlamada UGTT kayda değer bir rol oynamıştır. UGTT, "farklı coğrafi bölgelerden, farklı siyasi eğilimlerden (reformistten devrimciye) ve toplumun farklı sınıflarından (işçiler, memurlar, hatta profesyoneller)" oluşan son derece çeşitli bir tabanı bünyesinde barındırma konusundaki elli yıllık deneyimiyle, en başından itibaren kitleleri harekete geçirmeyi başarmıştır (Bellin, 2018). Sosyal medya ve küresel iletişim ağları da siyasi partilerin, STK'ların ve eğitilmiş orta sınıfın otoriter yönetime karşı harekete geçmesinde ve güçlenmesinde kritik bir rol oynamıştır (Salamey, 2015). Breuer, Landman & Farquhar'a (2015) göre, Tunus'taki hükümet karşıtı mobilizasyon büyük ölçüde internetle ilişkili yeni teknolojiler aracılığıyla mağdur bireyler arasındaki etkileşimin artmasına borçludur. Bu bağlamda, dijital bir elit, ülkedeki farklı şikayetleri harmanlamak, tercüme etmek ve iletmek suretiyle protestoları koordine etmiştir (Breuer, Landman & Farquhar, 2015).

Tırmanan gösterilere cevaben Bin Ali "350.000 istihdam yaratacağımı ve sosyoekonomik reform gerçekleştireceğimi" iddia etmiş, ancak aynı zamanda ordunun protestocularla başa çıkmada tükenmiş güvenlik güçlerine destek vermesini istemiştir (Lesch, 2014). Polis güçlerinin aksine ordu, iktidardaki rejimi korumak için isyana müdahale etmeyi reddederek halkın hissiyatına saygı duyduğunu teyit etmiştir. Geleneksel olarak Tunus'un küçük ordusu, ülkeyi herhangi bir dış tehdide karşı savunmak gibi sınırlı bir misyonu benimsediği için siyasete karışmamıştır (Bellin, 2018). Mısır'daki muadilinden farklı olarak Tunus ordusunun "ne hükümetin ekonomi politikalarında ne de faaliyetlerinde payı olmuştur" (Salamey, 2015). Tunus ordusu protestolar sırasında tarafsız kalarak Bin Ali'nin hayatta kalmak için orduya bel bağlama ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Protestolar Bin Ali'nin 14 Ocak 2011'de devrilmesine ve kendisine sığınma hakkı tanınan Suudi Arabistan'a çekilmesine kadar devam etmiştir (Falk, 2016).

Bin Ali'nin yirmi dört yıllık iktidarından sonra Suudi Arabistan'a kaçmasının ardından Tunus'taki ilk siyasi gelişme, geçici bir hükümet kurulması ve liberal bir anayasa hazırlamakla görevli Kurucu Meclis için Ekim 2011'de ilk özgür ve adil seçimlerin gerçekleştirilmesi olmuştur. Orta Doğu'daki benzerleri gibi, devrimden sonra sürgünden dönen Raşid Gannuşi'nin liderliğindeki İslamcı El Nahda partisi devrim sonrası ilk seçimlerde diğer muhalefet partilerinden daha iyi örgütlenmiştir. El Nahda, seçimde oyların yaklaşık %40'ını kazanmış, ancak bu sonuç partinin kendi hükümetini kurması için yeterli olmamış, %10'dan az oy alan diğer iki siyasi parti ile koalisyon hükümeti kurmasını gerektirmiştir (Haynes, 2013). Sonuç olarak

ılımlı İslamcı El Nahda, solcu-laik Cumhuriyet için Kongre (CPR) ve sosyal demokrat Ettakatol arasında üç partili bir iktidar koalisyonu kurulmuştur (Torelli, Merone ve Cavatorta, 2012). Koalisyon hükümeti, Ennahda Genel Sekreteri Hamadi Jebali'nin Başbakan; CPR lideri Moncef Marzouki'nin Cumhurbaşkanı ve Ettakatol'dan Ben Jafer'in Kurucu Meclis Başkanı olması konusunda anlaşmıştır (Alkan Özcan, 2018). Bu geçici hükümet, yeni bir anayasa yapılana ve geçiş hükümeti için seçimler düzenlenene kadar ülkeyi bir yıl boyunca yönetmiştir.

El Nahda'nın seçimlerdeki zaferi "laik Tunus'un" geleceğine dair soru işaretlerine ve devrimin İslamcılar tarafından ele geçirilebileceği endişelerine yol açmıştır (Weilandt, 2021; Grasso, 2016). Bununla birlikte Jamal & Kensicki'nin (2016) belirttiği gibi "parlamento içindeki güç dengesi ve Ennahda liderinin ılımlı ideolojik dünya görüşü uzlaşmayı bir gereklilik haline getirmiştir". Tunus örneğinde olduğu gibi rakip ve çekişen partiler arasında bir koalisyon geçici hükümetinin kurulması, bu partiler arasında uzlaşma, taviz ve müzakere politikalarını teşvik etmiştir (Salamey, 2015). Geçici hükümet, herhangi bir siyasi grubun mecliste mutlak çoğunluğa ulaşmasını önlemek için nispi temsile dayalı yeni bir seçim yasası getirerek gelecek seçimleri yönetmek üzere Bağımsız Seçim Yüksek Otoritesi'ni kurmuştur (Erdoğan, 2020). Geçici hükümeti oluşturan üç parti başlangıçta eski otoriter rejimin kalıntılarını ortadan kaldırma konusunda etkili bir iş birliği sergilemiş, ancak meclisin Şubat 2012'de anayasa taslağı hazırlama süreci üzerinde çalışmaya başlamasının ardından siyasi sahneye çatışma hâkim olmuştur (Landolt & Kubicek, 2014).

Anlaşmazlıklar esas olarak İslamcılar ve laikler arasında İslam'ın rolü ve yürütme sisteminin türü konusunda ortaya çıkmıştır. "Şeriatın yasamadaki rolü, İslam'ın devlet dini olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı veya kadınların ve azınlık gruplarının statüsünün ne olması gerektiği" konusunda yoğun tartışmalar yaşanmıştır (Erdoğan, 2020). Ayrıca yürütme erki konusunda da güçlü tartışmalar gerçekleşmiştir. El Nahda partisi parlamenter sistemden yana tavır koyarken, diğer partiler başkanlık sisteminde ısrar etmiştir (Erdoğan, 2020). Anayasa hazırlama süreci 2013 yazında neredeyse durma noktasına geldiğinde UGTT iki tarafı uzlaştırmaya çalışmış ve LTDH, İşverenler Sendikası ve Tunus Barosu gibi üç STK ile Ulusal Diyalog Dörtlüsü'nü kurmuş ve bu Dörtlü Aralık 2015'te Nobel Ödülü kazanmıştır. Dörtlü, yeni anayasa konusunda bir uzlaşmaya varılması amacıyla ülkedeki başlıca siyasi eğilimler arasında diyalogu kolaylaştıran toplantılara ev sahipliği yapmıştır (Bellin, 2018). Diyalog aynı zamanda teknokrat bir hükümetin kurulmasını da sağlamıştır.

Bu süreçte Nahda, yasamanın kaynağı olarak şeriata atıfta bulunma ısrarı ve kadınların statüsüne ilişkin 'tamamlayıcılık' kavramının benimsenmesi gibi bir dizi konuda daha önceki tutumundan vazgeçmiştir. Uzlaşma yoluyla Nahda, anayasanın giriş bölümünde evrensel insan hakları değerlerine atıfta bulunulmasını ve kadınların statüsüne ilişkin eşitliğin benimsenmesini kabul etmiştir (Erdoğan, 2020). Parti ayrıca, parlamenter bir sistemin kendi çıkarlarına daha iyi hitap etmesine rağmen, yarı başkanlık sisteminin getirilmesini de onaylamıştır. Dörtlü'nün girişimleri, hükümetin troyka yapısı ve Gannuşi'nin ılımlı duruşu Nahda'nın başlangıçtaki pozisyonundan geri çekilmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca Müslüman Kardeşler'in Mısır'da yaşadığı deneyim de partinin tutumunun değişmesinde etkili olmuştur. Mısır'da 2013 yılındaki askeri darbenin ardından Tunus'taki koalisyon hükümeti Arap dünyasındaki tek İslamcı parti liderliğindeki hükümet olarak kalmıştır (Alkan Özcan, 2018).

Yeni anayasaya ilişkin hararetli tartışmalar devam ederken Tunus'ta iki seküler muhalefet lideri olan Şükrü Belaid ve Muhammed Brahmi'ye yönelik suikastlar da dâhil olmak üzere artan şiddet olayları meydana gelmiş ve bu suikastların her ikisi de radikal İslamcı bir grup olan Ensar el-Şeria'ya atfedilmiştir (Quamar, 2015). Şükrü Belaid'in 6 Şubat 2013'te ve Muhammed Brahmi'nin 25 Temmuz 2013'te öldürülmesi protestolara ve koalisyon hükümetinin aşırıcılıkla baş etme konusundaki isteksizliği nedeniyle suçlanmasına yol açmış, bu da genel olarak Nahda üzerindeki baskıyı artırmıştır (Alkan Özcan, 2018). Özen'in (2020) de belirttiği gibi, özellikle laik partiler Nahda'yı "demokrasiyi desteklediğini iddia ederken tutarsız davranmakla ve aşırılık yanlısı cihatçı unsurları 'gizli' bir şekilde desteklemekle" suçlamıştır.

Ülkede artan dini-seküler kutuplaşmaya yeni bir siyasi parti kurma hazırlıkları eşlik etmiştir. Yasemin Devrimi'nin sonuçlarından biri de RCD'nin feshedilmesi olmuştur. Ancak eski RCD yetkilileri siyaset sahnesinden çekilmek yerine RCD'nin halefi olan Nida Tunus adlı siyasi partiyi kurarak geçiş dönemindeki ayrıcalıklı konumlarını korumaya çalışmıştır (Keskes & Martin, 2020). Deneyimli bir siyasetçi olan Beji Caid Essebsi tarafından 2011 seçimlerinden önce geçici başbakan olarak görev yapmak üzere 16 Haziran 2012'de kurulan Nida Tunus, Nahda'ya karşı laikçi muhalefetiyle kısa sürede popüler hale gelmiştir (Volpi, 2014; Grasso, 2016). Parti "ekonomik durgunluk nedeniyle hayal kırıklığına uğramış orta sınıf Tunusluları, Nahda'nın İslamcılığından çekinen solcu laikleri, iş adamlarını ve burjuvaziyi" kendine çekmiştir (Allusson, 2018).

Bu süreçte Kurucu Meclis, siyasi partiler, STK'lar, medya ve kamuoyu arasında büyük polemiklere neden olan dört farklı anayasa taslağı ortaya koymuştur (Yardımcı-Geyikçi & Tür, 2018). Uzun bir pazarlık sürecinin ardından taraflar arasında anayasal bir uzlaşmaya varılmıştır. Yeni Tunus anayasası 26 Ocak 2014

tarihinde İslamcılarının çoğunlukta olduğu parlamento tarafından kabul edilmiştir (Alkan Özcan, 2018). 2014 Anayasası, yasama yetkisinin, üyeleri nispi temsil esasına göre seçilen Halkın Temsilcileri Meclisi'ne verildiği bir yarı başkanlık sistemi getirmiştir (Allusson, 2018). Müzakere ve uzlaşma yoluyla sivil bir devletin teşvik edilmesi, bölgedeki geçiş sürecinden geçen diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Tunus'ta nispeten daha başarılı bir geçiş süreci yaşanmasını sağlamıştır (Jamal & Kensicki, 2016). Jamal & Kensicki'ye (2016) göre İslamcı El Nahda'nın "daha uzlaşmacı bir rol benimsemeye" istekli olması da bu süreçte kritik bir rol oynamıştır.

Yeni anayasanın kabul edilmesinin yanı sıra, 2014 yılında parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri de gerçekleştirilmiştir. Nida Tunus lideri Beji Caid Essebsi, seçim kampanyası boyunca ülkedeki yaygın hoşnutsuzluğu ve artan şiddeti El Nahda partisi ile ilişkilendiren bir söylem kullanmıştır (Özen, 2020). 26 Ekim 2014 tarihinde gerçekleşen parlamento seçimleri, sandalyelerin yaklaşık %40'ını kazanan Nida Tunus'un seçim zaferiyle sonuçlanırken, El Nahda sandalyelerin %32'sini kazanarak ikinci parti olmuştur (Allusson, 2018). Nida Tunus ilk başta Nahda'yı dışarıda bırakan bir koalisyon hükümeti kurmaya çalışmış, ancak bunun başarılamayacağını anladıktan sonra Nahda'yı da içeren, ancak sadece bir bakanlık görevi veren bir hükümet kurmuştur (Somer, 2017). El Nahda'nın 2014 seçimlerindeki seçim yenilgisi, partinin aşırıçılıkla baş edememesi, artan siyasi kutuplaşma ve ülkedeki ekonomik istikrarsızlık gibi bir dizi nedene bağlanmıştır. Parlamento seçimlerini, ilk aşaması 23 Kasım 2014 tarihinde gerçekleştirilen ve 23 adayın yarıştığı, ikinci aşaması ise 21 Aralık 2014 tarihinde gerçekleştirilen ve iki adayın yarıştığı cumhurbaşkanlığı seçimleri takip etmiştir: Beji Caid Essebsi ve Moncef Marzouki (Quamar, 2015). Seçimler, Nida Tunus'tan Beji Caid Essebsi'nin El Nahda tarafından desteklenen görevdeki Moncef Marzouki'ye karşı zaferiyle sonuçlanmıştır.

Yeni siyasi çözümün siyasi ve ekonomik istikrara yol açacağı yönündeki beklentilere rağmen, Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) tarafından üstlenilen bir dizi terör saldırısı 2015 yılında ülkeyi sarsmıştır. Hem Mart 2015'te Tunus'taki Bardo Ulusal Müzesi'ne düzenlenen terör saldırısı hem de Haziran 2015'te Sousse'deki bir plaja düzenlenen terör saldırısı yabancıları hedef almış ve çok sayıda can kaybına yol açmıştır. Bu saldırılar, terörle mücadele uğruna devrim sonrasında demokratik kazanımlardaki gerilemeleri meşrulaştıran bir güvenlikleştirme ortamı yaratmıştır (Günay & Somavilla, 2020). Radikal İslamcılarının terör saldırılarına karşılık olarak Cumhurbaşkanı Essebsi 4 Temmuz 2015 tarihinde olağanüstü hâl ilan ederek yürütmenin yetkilerini parlamentonun rolü pahasına genişletmiş ve demokratik hak ve özgürlükleri askıya almıştır (Günay & Somavilla, 2020). Bu arada, işsizlik ve kalkınma sorunlarına ilişkin artan endişeler Tunuslu gençlerin şiddet içeren protestolara katılmasına yol açmıştır (Jamal & Kensicki, 2016). Aşırıçılıkla mücadeleyi bahane eden Cumhurbaşkanı Essebsi, acil sosyo-ekonomik sorunları ele almak yerine silah ve gözetleme teknolojilerine önemli miktarda bütçe ayırmıştır (Günay & Somavilla, 2020).

Ağustos 2016'da Cumhurbaşkanı Essebsi ile olan görüş ayrılıkları nedeniyle parlamentoda verilen gensoru önergesinin ardından Habib Essid başbakanlık koltuğunu Nida Tunus'tan Youssef Chahed'e kaptırmıştır (Rivera-Escartin, 2021). Ancak bu değişiklik ülkedeki siyasi çıkmazdan kurtulmak için anlamlı bir rol oynayamamıştır. 2019 sonbaharı, devrimin ardından ikinci parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine sahne olmuştur. Eylül 2019'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda bağımsız bir aday olan Kais Said cumhurbaşkanı olmuştur. Önde gelen bir hukukçu olan Said'in, seçim zaferinin büyük ölçüde dürüstlük konusundaki itibarına ve gençlerden aldığı geniş desteğe borçlu olduğunun altı çizilmiştir (Ottoway, 2021). Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hemen ardından Ekim 2019'da parlamento seçimleri yapılmıştır. El Nahda partisi parlamentoda en fazla sandalyeyi kazanmış ancak yine kendi hükümetini kuracak çoğunluğa sahip olamamıştır. Parti, koalisyon hükümeti kurabilmek için diğer partilere ihtiyaç duymuştur. Aylarca süren müzakerelerin ardından El Nahda 2020 yılı başlarında diğer partilerle bir koalisyon hükümeti kurmayı başarmıştır. Ottoway'in (2021) haklı olarak belirttiği gibi, 2019 parlamento seçimleri siyasi partilerin nüfuzunu daha da kaybetmesine yol açmış ve "sandalyeler, çoğu hiçbir etkisi olmayan yirmi bir parti arasında paylaştırılmıştır". Daha da kötüsü, Cumhurbaşkanı Said, Başbakan Hichem Mechichi ve Meclis Başkanı Raşid Gannuşi ile düzenli olarak çatışarak siyasi gerilimler yaratmış ve demokratik konsolidasyonu engellemiştir (Rivera-Escartin, 2021).

Ocak 2021'de cumhurbaşkanı, başbakan tarafından atanan ve parlamento tarafından onaylanan yeni bakanların yolsuzluğa karıştıklarını iddia ederek adaylıklarını imzalamayı reddetmiştir (Rivera-Escartin, 2021). Ülkede devam eden siyasi ve ekonomik krizden bıkan protestocular, Mart 2021'de hem Ulusal Meclis'in hem de siyasi partilerin dağıtılması talebiyle sokaklara dökülmüştür (Ottoway, 2021). Kriz, Nisan 2021'de cumhurbaşkanının "Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasına ilişkin yasada yapılan ve ikinci bir oylamada üye seçme barajının üçte ikiden beşte üçe düşürülmesini içeren reformu" engellemesi ve buna karşı çıkmasıyla daha da şiddetlenmiştir (Rivera-Escartin, 2021). Bir anayasa mahkemesinin olmaması, yürütme ve yasama arasındaki sorunların çözümünü daha da zorlaştırmıştır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı

Said, 25 Temmuz 2021'de Başbakan Meşçi'yi görevden almış, parlamentoyu feshetmiş ve devam eden siyasi çıkmazı gerekçe göstererek kendisine acil durum yetkileri vermiştir (Schaer & Guizani, 2021). Said'in hamlesi Tunusluları iki gruba bölmüştür; birinci grup bunu siyasi çıkmazı sona erdirmek için gerekli görürken, diğer grup Said'i potansiyel bir diktatör ve hamlesini anayasaya aykırı olarak görmüştür.

Eylül 2021'in sonlarına doğru Said, kendisine geniş kapsamlı yürütme ve yasama yetkileri veren bir başkanlık kararnamesi yayınlamıştır (Quillen, 2021). Cumhurbaşkanı Said, 13 Aralık 2021 tarihli konuşmasında, Tunus parlamentosunun Aralık 2022'de parlamento seçimleri yapılana kadar askıda kalacağını belirtmiştir (Jebli, 2021). Bu hamleler, özellikle siyasi partiler ve STK'lar tarafından artan eleştirilere neden olmuştur. O tarihten bu yana Tunus'ta siyasi kriz devam etmektedir. Said yönetimi aralarında gazeteciler, avukatlar, siyasetçiler ve sivil toplum aktörlerinin de bulunduğu Said'i eleştiren kişileri tutuklamış ve onları devlet güvenliğini tehlikeye atmakla suçlamıştır. Said'in siyasi rakiplerinden Raşid Gannuşi de halihazırda benzer suçlamalarla hapiste tutulmaktadır (Reuters 2024). Önündeki tüm engelleri kaldıran Said son olarak, 6 Ekim 2024 tarihinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçiminde seçimleri %90'ın üzerinde oy oranı ile yeniden kazanmıştır (Muia, 2024).

## 2. Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikalarında Demokrasi Teşviki

AB'nin Akdeniz bölgesine yönelik politikaları 1960'lı yıllarda daha çok ticaret ve kalkınma yardımlarına yönelik ikili iş birliği anlaşmaları, ortaklık anlaşmaları ve iki taraflı ticaret anlaşmaları ile yürütülmüş ve yıllar içerisinde bölgede ilişki kurulan ülke sayısında artış görülmüştür (Baran, 2017). 1970'li yıllardan itibaren ise AB, Güney Akdeniz'de yer alan komşularına yönelik politikalarını Küresel Akdeniz Politikası ile birlikte bölgesel bir strateji olarak ele almaya başlamış ve bu stratejinin odağını AB'nin Akdeniz'deki ticaretinin artırılması ve bölge ülkelerinin ürünlerinin birtakım koşulların sağlanması karşılığında Avrupa pazarına girişi oluşturmuştur (Masatlı, 2022). 1980'li yıllarda Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in Birlik'e üye olmasını takiben AB'nin Akdeniz bölgesine yönelik politikalarının kapsamı genişlemiştir (Uçkan Dağdemir, 2000). Ancak, bu politikalar Soğuk Savaş koşullarında etkili olamamış, uluslararası ve bölgesel sorunların gölgesinde kalmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte AB'nin bölgeye yönelik ilgişi artmış ve bu durum politikalarına da yansımıştır.

Ayrıca AB üyesi ülkelerin bireysel ya da çok taraflı girişimleri aracılığıyla çeşitli oluşumlar için adımlar atılmıştır. 1990 yılında Fransa'nın inisiyatifiyle beş AB üyesi ülke -Fransa, İspanya, Portekiz, İtalya ve Malta- ile beş Güney Akdeniz ülkesi -Cezayir, Libya, Fas, Tunus ve Moritanya- arasında "5+5" adlı bir girişim ortaya çıkmıştır. Taraflar arasında iş birliği ve diyalogun artırılması amacıyla ortaya çıkan bu girişim ilk on yılında pasif kalsa da 2001 yılı itibarıyla dışişleri bakanları arasındaki düzenli görüşmeler ve kapsamının savınma, ulaşım, yenilenebilir enerji, göç ve eğitim gibi konulara genişletilmesi ile etkinliği artırmıştır (Medthink 5+5, t.y.). 1990'lı yıllarda ortaya çıkan bir diğer oluşum; Mısır'ın öncülüğünde Fransa, İspanya, Portekiz, İtalya, Malta ve Yunanistan ile Mısır, Tunus, Cezayir, Fas ve Türkiye'nin katılımıyla Akdeniz Forumu'dur. Forum; terörizm, enerji, çevre, göç, kültürlerarası diyalog ve eğitim gibi siyasi, ekonomik ve sosyokültürel konuları odağına almakla birlikte, 1996 yılında yapılan toplantısında demokrasi, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetim için istikrarın önemine vurgu yapmıştır (Yenel, 2002).

Birlik düzeyinde ise AB, 1990 yılında Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun AB'nin kendi istikrar ve refahının Akdeniz ülkelerindeki istikrar ve refahı ile bağlantılı olduğunu dile getirmesi ile 1992-1996 yılları arasında yeni bir Akdeniz politikası uygulamaya başlamıştır (Uçkan Dağdemir, 2000). Akdeniz ülkelerine yönelik mali yardımların artırılarak ekonomik reformların ve bölgesel kalkınmanın desteklenmesinin hedeflendiği Yenilenmiş Akdeniz Politikasının temelinde ilişkilerin AB'nin siyasi ve güvenlik çıkarlarına göre yeniden düzenlenmesi amacıyla AB ile Akdeniz ülkeleri arasında yatay bir ilişki kurulması yer almıştır (Gautron, 1997).

Yenilenmiş Akdeniz Politikasının sosyopolitik ve ekonomik eşitsizliklerden kaynaklı istikrarsızlığın önüne geçmede yetersiz olduğundan hareketle AB, değerlerine karşı olası tehditler kapsamında güvenlik endişeleriyle bölgedeki otoriter rejimlere yönelik daha kapsamlı ve hırslı çok taraflı bir girişim başlatmıştır (Amirah-Fernandez & Khader, 2020). Bu hususta Avrupa Toplulukları Komisyonu (1994), 1992 yılında Lizbon Zirvesinde ve 1994 Korfu Zirvesinde dile getirilen AB'nin güvenlik ve istikrara yönelik çıkarları ile uyumlu şekilde Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinde barış, istikrar, güvenlik ve kalkınmanın tesisi için bir Avrupa-Akdeniz Ortaklığı kurulmasını önermiştir. AB'nin 1990'lı yıllarda üstlendiği demokrasiyi teşvik eden bir aktör olma yönündeki rolü, Akdeniz'e yönelik oluşturduğu politikalara da yansımaya başlamıştır. Komisyon bölgede tesis edilecek barış ve istikrar ile demokrasi, iyi yönetim ve insan haklarına saygıya dayalı yakın bir siyasi diyalog arasında bir ilişki olduğuna vurgu yapmıştır. Barış ve istikrarın tesisi, AB'nin düzenli bir siyasi diyalog kurucu bir rol ve bölgedeki ülkelerin kalkınmasında aktif bir rol üstlenmesi gerekliliği ile birlikte ele alınmıştır.

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı 1995 yılında Barselona Konferansında kabul edilen Barselona Deklarasyonu ile AB üye devletleri ve 12 Akdeniz ülkesinin -Cezayir, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Malta, Fas, Filistin, Suriye, Tunus ve Türkiye- katılımıyla oluşturulmuştur. AB, siyasi ve güvenliğe ilişkin ortaklık, ekonomik ve mali ortaklık ile sosyal, kültürel ve beşerî ortaklık konularını ele alan oldukça kapsamlı bir dış politika inisiyatifi başlatmıştır. AB'nin Avrupa-Akdeniz Ortaklığında demokrasi ve insan haklarını en kapsamlı ele aldığı kısım, siyasi ve güvenliğe ilişkin ortaklık kısmı olmuştur. Yasal bir bağlayıcılığı olmamakla birlikte, Barselona Deklarasyonu ile taraflar söylem düzeyinde evrensel ve uluslararası insan hakları normlarına uygun hareket etmeyi, siyasi sistemlerinde hukukun üstünlüğü ve demokrasiyi geliştirmeyi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygıyı garanti altına almayı ve insan hakları ile temel özgürlükler hususlarında diyaloga dayalı bilgi paylaşımına önem vermeyi taahhüt etmiştir (Avrupa Birliği Bülteni, 1995). Birlik, Akdeniz bölgesinde barış, istikrar ve ferahın tesisini hedefleyen Avrupa-Akdeniz Ortaklığında taraflar arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal bağların kurulmasında sivil toplumun rolüne özel bir önem atfetmiştir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 1997).

AB, 1990'lı yıllar itibarıyla üçüncü ülkeler ile yaptığı ikili ticaret, iş birliği ve ortaklık anlaşmalarında demokrasi ve insan haklarına saygı prensibini bir koşul olarak ileri sürmüş ve taraflardan birinin insan hakları ihlallerinde bulunması durumunda ilgili anlaşmanın feshedilmesini de içeren uygun önlemlerin alınabileceğini düzenlemiştir (Avrupa Toplulukları Resmî Gazetesi, 1996). Barselona süreci kapsamında Akdeniz ülkeleri ile imzalanan Avrupa-Akdeniz ortaklık anlaşmalarına da demokrasi ve insan haklarına saygı prensibi yansımıştır. Ancak, Bartels (2004) bu ortaklık anlaşmalarında yer alan insan hakları ve demokrasiye saygı prensibine ilişkin önemli yasal farklılıklar olduğunu tespit etmektedir. Bu bağlamda; Filistin, Ürdün, İsrail, Mısır ve Lübnan ile imzalanan anlaşmaların ortak noktası Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinde yer alan temel insan hakları ve demokratik prensiplere saygıya dayanmakta olup bu durum ilgili ülkelere yeni yasal yükümlülükler getirirken, Cezayir ve Fas ile imzalanan ortaklık anlaşmalarında AB ve tarafların iç ve dış politikalarında aynı normlardan yalnızca ilham almaları yönünde bir atıfta bulunulmuş, Tunus ile imzalanan ortaklık anlaşmasında ise Evrensel İnsan Hakları Beyannamesine hiç atıfta bulunulmamıştır (Bartels, 2004).

AB, 1996 yılından itibaren Avrupa-Akdeniz ortaklığı kapsamında güney Akdenizli ortaklarının kalkınmalarını desteklemek için finansal ve teknik yardım aracı olan MEDA'yı (Mesures d'Accompagnement Financières et Techniques) uygulamaya koymuştur. Ayrıca, 1996 yılında Avrupa Parlamentosunun talebi üzerine AB'nin demokrasi teşviki politikalarında kullandığı finansal araçlardan biri olan EIDHR (European Initiative for Democracy and Human Rights) kapsamında MEDA Demokrasi Programı adı altında Akdeniz ülkelerine yönelik olarak ayrı bir bütçe ayrılması AB'nin Akdeniz bölgesine yönelik demokrasi teşvikinin sözde kalmayacağına işaret etmiştir (Bicchi, 2009). MEDA aracının düzenlenmesinde demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere saygının ortaklığın esas unsur olduğu ve bu unsurun ihlalinin gerekli önlemlerin alınması için bir gerekçe teşkil ettiği belirtilmiştir (EUR-Lex, 1996). MEDA kapsamında demokrasi teşviki ortaklığın amaçlarından biri olan sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınma ile ilişkisi çerçevesinde ele alınmış, kalkınma önlemlerinin planlanması ve uygulanmasında sivil toplumun katılımı, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi için destekte bulunulacağı belirtilmiştir.

AB'nin 1990'lı yıllardan itibaren Akdeniz bölgesine yönelik oluşturduğu politikalarda demokrasi teşviki, güvenlik ve istikrara yönelik çıkarları ile iç içe geçmiştir. AB, mevcut ve potansiyel istikrarsızlığın kaynağının demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün eksikliği ile ekonomik durgunluk ve yolsuzluk gibi diğer yapısal sorunlara bağlı olduğundan hareketle güvenlik ve istikrarın sağlanması için Akdeniz bölgesindeki ülkelerin nasıl yönetildiği sorusu ile de ilgilenmiştir. Ancak, mevcut hükümetlerin direnci ile karşılaşması sonucunda her ne kadar söylem düzeyinde insan haklarına atıflarda bulunsa da, AB'nin odağı daha çok ticaret ve yatırım aracılığıyla serbest piyasa ekonomisine geçişin ve sosyo-ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi ile siyasi istikrarın sağlanmasına kaymıştır (Byrne & Shamas, 2002).

AB'nin hem 11 Eylül saldırıları sonrasında şekillenen güvenlik odaklı yaklaşımı hem de 2004 yılı genişlemesi sonrasında ulaşacağı yeni sınırlarının ötesinde genişleme politikası olmaksızın istikrar ve güvenliğin sağlanması amacıyla Doğu Komşuları olarak adlandırdığı 6 ülkenin yanı sıra 10 Güney Akdeniz ülkesini -Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Filistin, Suriye ve Tunus- kapsayan Avrupa Komşuluk Politikası hayata geçirilmiştir. 2003 yılında eş zamanlı olarak AB'nin ilk kez yayınladığı Avrupa Güvenlik Stratejisi ile demokrasi ve güvenlik arasındaki bağa dikkat çekilmiş ve hukukun üstünlüğü ile demokrasinin yayılmasının otoriter rejimlerden istikrarlı ve güvenli demokrasilere geçişleri olumlu etkilediğinden söz edilmiştir. Komşuluk alanında güvenliğin tesis edilmesini stratejik amaçlarından biri olarak belirleyen AB (EEAS Strategic Planning, 2003), böylelikle güvenliğini demokrasi başta olmak üzere değerlerinin teşvik edilmesi ile birlikte ele almıştır.



Avrupa Komşuluk Politikası hukukun üstünlüğü, iyi yönetim ve insan haklarına saygı ortak değerlerine karşılıklı bağlılık temellerinde komşu ülkelere AB ile imtiyazlı bir ilişki sunmaktadır (Avrupa Birliği Resmî Gazetesi, 2006). AB, Avrupa Komşuluk Politikası ile değerlerine taahhüdü ilişkilerinin temeli olarak kurmuştur. Bölgede ekonomik gelişmişlik düzeyinin artmasının siyasi reformları getireceği beklentisi içinde olan AB; refah, istikrar ve güvenliğin sağlanması için komşu ülkelerini ekonomik entegrasyon çatısı altında birleştirmeye çalışmıştır. Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında ilişkilerin genel çerçevesi Eylem Planları ile çizilmiş, ekonomik ve siyasi reformlar buradaki hedefler çerçevesinde finansal yardım araçları ile desteklenmiştir (Direkli & Ashiekh, 2022). Bu kapsamda Akdeniz bölgesine yönelik pozitif demokratik koşulluluk ilkesi prensip olarak benimsenerek ikna, sosyalleşme ve kapasite geliştirme yoluyla demokrasi teşviki politikası izlenmiştir (Van Hüllen, 2009). Avrupa Komşuluk Politikası ile Akdeniz bölgesinde demokrasiye yönelik yardımlar MEDA yerine ENPI (European Neighbourhood and Partnership Instrument) ve EIDHR aracı ile yürütölmeye başlanmıştır. Özellikle EIDHR aracının hükümetlerin rızası olmaksızın hükümet dışı aktörlere doğrudan finansman sağlayabilen yapısı otoriter rejimlerin dirençleri aşmak için AB'ye bir otonomi sağlasa da uygulamada hükümet dışı örgütlerin tanımları ve yerel aktörlere fonların aktarılması gibi hususlarda ülke içi bağlamalar AB etkisini sınırlandırmıştır (Bicchi, 2009).

Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında coğrafi farklılaşmaya giden AB, güney komşuları ile ilişkilerini AB'nin Güney Akdeniz bölgesinde hırslı bir aktör olmasını destekleyen Fransa'nın (Avrupa ve Dışişleri Bakanlığı, t.y.) inisiyatifiyle 2008 yılında Barselona sürecini yeniden canlandırmak için başlatılan Akdeniz için Birlik kapsamında düzenlemiştir. AB üye devletleri ile 16 Güney ve Doğu Akdeniz komşusu – Arnavutluk, Cezayir, Bosna-Hersek, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Moritanya, Monako, Karadağ, Fas, Kuzey Makedonya<sup>3</sup>, Filistin, Suriye<sup>4</sup>, Tunus ve Türkiye- arasında ekonomi, çevre, enerji ve göç gibi alanlarda bölgesel projelere ve çok taraflılığa dayalı bir ilişki kurmuştur (EUR-Lex, t.y.). Akdeniz için Birlik, demokrasi teşvikini doğrudan gündemine almamış, demokrasi ve insan haklarının rolüne ilişkin olarak Barselona Deklarasyonu çerçevesinde oluşturulan ortak taahhüt ve amaçları değiştirmemiştir (Van Hüllen, 2009).

2011 yılı itibarıyla bölgede Arap Baharı ile başlayan süreçte rejimlerin devrilmesi, Suriye'de yaşanan iç savaş ve göç gibi zorluklar karşısında AB Komşuluk Politikasının revize edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. AB, "Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı için Ortaklık" ortak bildirimini ile bölgedeki komşularından gerekli reformları gerçekleştirmeye kararlı olanların demokrasiye geçişlerini daha aktif destekleyeceğini belirterek demokratik, refah ve barış içindeki bir Güney Akdeniz'in ortak çıkar olduğunu dile getirmiştir. Bu süreçte Avrupa Komşuluk Politikası'nın revizyonu ile birlikte AB'nin bölgeye olan yaklaşımının da değişmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2011a).

2011 yılında revize edilen Avrupa Komşuluk Politikası ile AB, komşuluk bölgesindeki sınırlı etkisini kabul ederek Doğu ve Güney komşularına bölgesel ve ülkesel farklılıkları çerçevesinde farklılaştırılmış bir politika tasarlamıştır. Derin demokrasi kavramı ile seçimlerin ötesinde demokrasinin yerleşmesi için gereken desteği vermeyi amaçladığını ancak bu desteğin koşulluluk ilkesine dayanacağını belirtmiştir. Bu kapsamda, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün yerleşmesi için gerçekleştirilecek reformlardaki ilerlemeye bağlı olarak AB, sosyal ve ekonomik kalkınma desteğinin artması, daha fazla pazar erişimi ve hareketliliğin kolaylaştırılması gibi desteklerde bulunacağını duyurmuştur. Koşulluluk ilkesi çerçevesinde insan hakları ve demokratik standartların ihlallerinde bulunan hükümetler ile ilişkilerini sınırlandırma politikasını sürdüreceğini ve yaptırım uygulamaya gidebileceğini duyuran AB, aynı zamanda hükümetler ile diyalog yolunu kapatmayacağını ve sivil toplumu daha fazla destekleyeceğini açıklamıştır (Avrupa Komisyonu, 2011b). Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde 2014 yılında uygulamaya konulan başlıca finansal yardım aracı olan ENI (European Neighbourhood Instrument) ile AB insan hakları, demokrasi ve iyi yönetime ayırdığı desteği artıracağını açıklayarak sürdürülebilir bir demokrasi ile güçlü bir sivil toplumun teşvik edilmesini başlıca amaçlar arasında saymıştır (Avrupa Birliği Resmî Gazetesi, 2014).

Doğu komşuluk alanında Ukrayna krizi, Güney komşuluk alanında terörizm tehdidi ve göç sorunu gibi güvenlik ve istikrara yönelik yaşanan olumsuz gelişmelerin AB'nin kontrolünün ötesinde olması 2015 yılında Avrupa Komşuluk Politikası'nın yeniden revizyonunu beraberinde getirmiş ve AB, demokrasiyi teşvik eden uluslararası bir aktör olma yolundaki hırsını azaltmıştır (Koenig, 2016). Avrupa Komşuluk Politikası'nın 2015 yılı revizyonu ile AB, komşuluk alanının istikrarına ve güvenliğine öncelik vererek komşularıyla ilişkilerinde terörizm ve radikalleşme ile mücadele, çatışmaların önlenmesi ve enerji güvenliğinin sağlanması konularında iş birliğini ön plana çıkarmıştır. Her ne kadar demokrasi, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetime bağlılık taahhüdü yenilense de yeni Komşuluk Politikası'nın odağını istikrar için ekonomik kalkınma, güvenli, göç ve hareketlilik oluşturmuştur (Avrupa Komisyonu, 2015).

<sup>3</sup> Kuzey Makedonya, Akdeniz için Birlik'e 2022 yılında katılmıştır.

<sup>4</sup> Suriye, Akdeniz için Birlik üyeliğini 2011 yılında askıya almıştır.

AB'nin 2016 yılında yayımladığı Küresel Stratejisi'nde yeni Komşuluk Politikası'nın güvenlik odaklı tonu sürdürülmüş ve demokrasiden ziyade güvenlik, çıkar, sert güç ve güvenliğine tehdit oluşturabilecek Doğusundaki ve Güneyindeki devletlerin ve toplumlarının direncinin artırılmasına vurgu yapılmıştır (EEAS, 2016). AB'nin Güney Akdeniz komşuluk alanına yönelik demokrasiyi öncelemeyen yaklaşımı geçerliliğini sürdürmektedir. Barselona Deklarasyonu'nun 25. yılı sonrasında Avrupa Komisyonu (2021), "Güney Komşuluk Bölgesi ile Yenilenen Ortaklık – Akdeniz için Yeni Bir Gündem" ile ortaklığın hem ortak değerlere ve diyaloga dayalı olacağını, hem de ve makroekonomik istikrar ve iş çevresi gibi alanlardaki sosyo-ekonomik reformlardaki ilerlemeler ile yönetim ve hukukun üstünlüğü gibi alanlardaki siyasi reformlardaki ilerlemeye bağlı olacağını bildirmiştir. Güney Akdeniz'deki komşularının yaşadığı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin düşüklüğü, göç, iklim ve çevresel faktörlerden kaynaklı sorunlar ile terörizm gibi güvenlik sorunlarına odaklanan AB; yeni gündemini yeşil, dijital, dirençli ve adil bir iyileşme hedefi etrafında şekillendirmiştir.

Her ne kadar AB'nin önceliği demokrasi teşviki olmasa da bu hedefler kapsamında hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, eşitlik, demokrasi ve iyi yönetime yeni bir taahhütte bulunularak istikrarlı, adil, kapsayıcı ve refah içinde yaşayan toplumların temelinde bu taahhüdün bulunduğu dile getirilmiştir. AB, böylelikle demokrasiye ilişkin unsurları sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde güçlü kurumlar ve güçlü kurumların güvenli ve öngörülebilir bir iş ortamına katkı sağlaması ile doğrudan yabancı yatırımı artırması, böylelikle ekonomik direnci artırarak yoksulluk ve eşitsizlikler ile mücadele kapsamında ele almıştır. Bu kapsamda, AB demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan yargının bağımsızlığı ve hesap verebilirliği bireylerin haklarını kullanabilmeleri ve böylelikle eşitsizliği azaltarak ekonomik büyümeyi teşvik etmesi ile insani gelişme yaklaşımı çerçevesinde odağına almıştır (Avrupa Komisyonu, 2021). AB, 2021-2027 dönemine yönelik yeni finansal yardım aracı NDICI – Global Europe (Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument) ile sürdürülebilir kalkınma amaçları ile uyumlu ve insan hakları, demokrasi ve sivil toplumu da içeren tematik programlar aracılığıyla Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında finansal yardım sağlamaktadır (Avrupa Birliği, t.y.).

### 3. Avrupa Birliği-Tunus İlişkilerinde Demokrasi Teşvikinin Değerlendirilmesi

AB, Güney Akdeniz'e yönelik politikalarında güvenlik ve istikrara önemli bir yer vermektedir ve Tunus da bu konuda istisna değildir. AB'nin bölgeye yönelik önceliği, otoriter rejimleri desteklemek anlamına gelse bile, bölgenin istikrarını güvence altına almaktır. Bölgedeki söz konusu otoriter rejimler, Avrupa'nın liberal değerleri ile çelişse de Birlik açısından öncelikli olarak çıkar teşkil eden bir dizi konuda iş birliği yapmak açısından elzem görülmektedir. AB açısından bölgeye yönelik kritik olarak değerlendirilen konuların başında enerji arzının açık ve erişilebilir tutulması, kuzeye göçün kısıtlanması, serbest ticaret ilişkilerinin teşviki, güvenlik ve istihbarat alanlarında iş birliği ve siyasal İslam'ın kontrol altında tutulması gelmektedir (Cavatorta, 2001). AB, Tunus'u uzun zamandır önemli bir müttefiki ve ortağı olarak görmektedir. AB-Tunus ilişkilerinin temeli, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Tunus arasında esas olarak ticarete dayanan bir iş birliği anlaşmasının imzalandığı Mart 1969'a kadar uzanmaktadır. AET ve Tunus arasında 25 Nisan 1976 tarihinde imzalanan anlaşma ise iki taraf arasında "ticari, ekonomik, teknik, mali ve sosyal alanda iş birliği yoluyla" ülkenin sosyoekonomik durumunu geliştirmeyi amaçlamıştır (Dandashly, 2016). 1976'da imzalanan anlaşma, 1981 ve 1986'da olmak üzere iki kez yenilenmiş ve bu süreçte Avrupa Komisyonu'nun protokollerdeki hibelerinde gözle görülür bir artış olmuştur (Dandashly, 2016).

Kasım 1995'te Barselona'da Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın başlamasından sonra Tunus, 17 Temmuz 1995'te AB ile Ortaklık Anlaşması imzalayan ilk AB üyesi olmayan Akdeniz ülkesi olmuştur (Sadiki, 2002). AB-Tunus ilişkilerinin hukuki temelini oluşturan ve 1 Mart 1998 tarihinde yürürlüğe giren bu anlaşma siyasi ve güvenlik ortaklığından, mali ve ekonomik ortaklığa ve sosyal, kültürel ve insani ortaklığa kadar birçok alanı kapsamış ve iki taraf arasında sanayi ürünleri için serbest ticaret alanının uygulanması için son tarih olarak 1 Ocak 2008'i belirlemiştir (Dandashly, 2016). Anlaşmanın ticarete ilişkin hükümlerine göre, serbest ticaret sadece sanayi mallarını ilgilendirmekte olup tarım ürünleri kota ve diğer kısıtlamalara tâbi olmaya devam etmiştir (Chourou, 1998). Bu bağlamda söz konusu anlaşma, Batı Avrupalı imalatçılara fayda sağlarken, kârlı ithalat-ihracat sektöründe yer alan Bin Ali'nin destekçilerini de zenginleştirmiştir (Cavatorta, 2001). Aslında Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın özünde Akdeniz ortak devletlerinin demokratik hükümet uygulamalarını teşvik etmesi ve güçlendirmesi talepleri yer almış ve 'Ortaklık Anlaşmaları' amaçlanan reformlar için ülkeye özgü planlar olarak ortaya konmuştur (Powel, 2009a, s.194). Ancak, uygulamaya bakıldığında Tunus bağlamında istikrarın AB politika yapımcıları tarafından giderek daha fazla tercih edildiği ve bu durumun hem Tunus'ta siyasi reform için dış destek potansiyelini hem de AB'nin demokrasinin desteklenmesine yönelik daha geniş iddialarını olumsuz etkilediği görülmüştür (Powel, 2009a).

AB, 2003 yılında Avrupa Komşuluk Politikasını kabul ederek demokrasinin desteklenmesi alanında ilk kez kıyaslama usullerini uygulamaya koymuş ve aynı zamanda pozitif koşulluluk ve farklılaştırma ilkelerini tesis etmiştir (Del Sarto ve Schumacher, 2011). Avrupa Komşuluk Politikasının bir parçası olarak 2004 yılında Tunus, AB ile ikili bir 'Eylem Planı' üzerinde anlaşmaya varan ilk ülkelerden biri olmuş ancak önemli politika girişimlerine rağmen Tunus'taki Bin Ali yönetimi demokratik bir yönetim isteyenlere meydan okumaya devam etmiştir (Powel, 2009a). Bunda Eylem Planı'nın demokrasi teşviki konusunda bağlayıcı olmamasının yanı sıra, net kriterlere sahip olmaması ve zaman çizelgelerini ihmal etmesi etkili olmuştur (Del Sarto ve Schumacher, 2011). Bin Ali yönetimindeki Tunus, AB karşısında başta sosyo-ekonomik reformlar ve kadın hakları olmak üzere belirli insan hakları alanlarındaki başarılarını vurgulamış ancak daha fazla siyasi liberalleşmeye yol açacak değişim ve reform önerilerini içişlerine uygunsuz bir müdahale olarak görerek reddetmiştir (Van Hüllen, 2012). Diğer taraftan AB, Bin Ali'nin laikliğe ve ekonomik liberalizme olan retorik bağlılığı nedeniyle, rejimi yıkılana kadar Bin Ali'ye nispeten yüksek itibar göstermiştir (Weilandt, 2021). Yasemin Devrimi'ne kadar, AB, Güney Akdeniz genelinde ve Tunus özelinde demokrasiyi teşvik etmenin arzu edilen bir politika hedefi olduğunu iddia etse de istikrarlı kalkınma, modernleşme ve laik değerleri öne çıkaran Tunus konjonktüründe güvenlik ve istikrarın sağlanmasının AB politika yapıcılarını için daha büyük önem taşıdığı görülmüştür (Powel, 2009a).

Powel'ın (2009a) da belirttiği gibi AB, Tunus'a özel bir demokrasi teşvik politikası ortaya koymamış, bunun yerine, Tunus'u daha geniş kapsamlı çok taraflı AB politika girişimlerine dâhil etmiştir. Bu bağlamda, AB'nin demokrasi teşviki politikalarında demokrasiyi yalnızca siyasi unsurlardan oluşan bir kavram olmaktan ziyade kalkınmanın sosyo-ekonomik unsurları ile birlikte ele alan geniş kapsamlı yaklaşımı (Carothers, 2009), Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ve Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Tunus'a yönelik politikalarına da yansımıştır. Bu hususta, AB siyasi reformları ekonomik ve sosyal programlar ile bir arada ve bir bütün olarak ele almıştır. Bu yaklaşımının bir yansıması olarak 2002-2013 yılları arasında Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ve Avrupa Komşuluk Politikası'nın finansal yardım araçları olan MEDA ve ENPI aracılığıyla gerçekleştirilen finansal yardımın büyük çoğunluğu ekonomik liberalleşmeye ayrılmış, Tunus'a ayrılan bütçenin %62,1'i serbest ticaret ve özel sektörün reformu gibi projelere tahsis edilmiştir (Reynaert, 2015). AB, bu politikalar çerçevesinde siyasi alanda gerçekleştirilen reformların karşılığında ilgili politika çerçevesinde pozitif koşulluluk ilkesi uygulamış, siyasi reformlar karşılığında politikalarının Tunus mallarının Avrupa pazarına erişiminin artırılması ve iş çevrelerinin geliştirilmesine yönelik çeşitli altyapıların sağlanması gibi ilgili politikaların ekonomik ayağına ilişkin ödüller sunmuştur. AB, Tunus'un demokratikleşmesi için gerekli siyasi reformlar kapsamında medya ve yargıya ilişkin reform programlarının uygulanmasında Tunus yönetiminin direnciyle karşılaşmasına rağmen, pozitif koşulluluk ilkesinin bir uzantısı olarak negatif koşulluluk ilkesini uygulamakta isteksiz davranmış, sosyal ve ekonomik programlarını uygulamaya devam etmiştir (Powel, 2009b). Ocak 2011'deki Yasemin Devrimi'ne kadar Tunus'taki siyasi gelişmeler herhangi bir demokratikleşme belirtisi göstermemiş (Del Sarto ve Schumacher, 2011) ve AB'nin demokrasiye yönelik yardımları çok partili ancak adil olmayan seçimlerin seçim günlerinde izlenmesiyle sınırlı kalmıştır (Marzo, 2020). Del Sarto ve Schumacher'e (2011) göre AB'nin güney periferisinde "demokrasi ve insan haklarını destekleme yöntemleri sadece ciddi anlamda kusurlu olmakla kalmayıp" aynı zamanda AB'nin, aslında güney çevresinde istikrar adına bir tür belirsiz reformu tercih ettiğini göstermektedir (Del Sarto ve Schumacher, 2011).

Yasemin Devrimi ile birlikte Bin Ali rejiminin devrilmesi, AB'nin Tunus'a yönelik demokrasi teşviki politikalarında bir dönüm noktası olmuştur. Bin Ali'nin devrilmesinden sonra Tunus, demokrasinin kurumlarını ve resmi gerekliliklerini etkin bir şekilde tesis etme konusunda diğer Arap ülkelerinden daha iyi bir performans sergilemiştir ve AB tarafından sıklıkla bir 'başarı hikayesi' olarak tanımlanmıştır (Céu Pinto Arena, 2024). Devrimin hemen ertesinde dönemin AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikasından Sorumlu Yüksek Temsilcisi ve Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Catherine Ashton (2011) demokrasinin seçimlerin ötesinde olduğunu ve hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve yargının bağımsızlığı gibi unsurları içine alan "derin demokrasi" anlayışının yerleşmesine ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek yeni Tunus hükümeti ile bu prensipler üzerinde çalışmaya başladıklarını ve bu yolda Tunus'a gerekli yardımları yapma sözü verdiklerini duyurmuştur. Ashton (2011) son zamanlarda AB'nin Tunus'ta sivil topluma yaptığı finansal desteği artırdığına ve kısa vadede sivil toplumun inşa edilmesine yardım edeceklerine dikkati çekmiştir. AB, Arap Baharı'nı takiben oluşturduğu "Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı için Ortaklık" kapsamında Tunus'ta özgür ve adil seçimlerin gerçekleştirilmesi için yasal çerçevenin oluşturulması konusunda destekte bulunmuş ve seçim gözlem misyonu göndermiştir (Reynaert, 2015). Devrim sonrasında kurulan hükümetin tutumu doğrultusunda AB, reformları desteklemek için 2011-2013 yıllarında Tunus'a yaptığı yardımları iki katına çıkarmış ve bu yardımların yarısını demokrasinin yerleşmesi ile ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik reformların desteklenmesine ayırmıştır (Narbone, 2020). AB'nin 2011-2013 yılları için Tunus'a ayırdığı bütçe 400 milyon Avro'ya ulaşmıştır (İşleyen, 2015). Sonrasında AB'nin Tunus'ta demokratik bir devlet inşa etme yolunda engeller olsa da, 2012 yılında AB-

Tunus Ortaklık Konseyi'nde "Ayrıcalıklı Ortaklık" anlaşmasının imzalanması genel gidişatın olumlu olduğu yönündeki ortak görüşün altını çizmiştir (Dennison, 2013).

2013-2017 Eylem Planında (EEAS, t.y.) demokrasi teşvikinin genel hatları belirlenmiştir. Eylem Planında, hukukun üstünlüğünü ve yargının bağımsızlığını güçlendirmeye yönelik reformların gerçekleştirilmesi, parlamento ve siyasi partiler gibi demokratik kurumların idari kapasitesinin artırılması ve demokratik bir seçim sisteminin kurularak seçimlerin izlenmesinde sivil toplum örgütlerinin kapasitelerinin geliştirilmesi doğrultusunda amaçlar belirlenmiştir. AB tarafından ortaklığın finansal boyutunun Eylem Planında belirlenen önceliklere ilişkin reformların Tunus tarafından gerçekleşmesine bağlı olduğu ve Yasemin Devrimi sonrasında Tunus'a artan finansal desteğinin devam etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Eylem Planında üzerinde durulan en önemli hususlardan biri, devrim sonrasında Tunus'ta kalıcı bir demokrasiye geçilebilmesi için genç ve eğitimli nüfus için istihdam yaratılmasının ve daha adil bir bölgesel kalkınmanın sağlanması olmuştur. Ayrıca AB, 2013 yılında Tunus'un demokrasiye geçişte yeni anayasa yapımı sürecinde yaşadığı siyasi ayrışmaların yoğun olarak yaşandığı dönemde Essebsi ve Gannuşi arasında aracılık yapmış ve finansal desteği kutuplaşmış tarafların diyalogu sürdürmesine, yeni bir seçim yasası ile anayasa taslağının oluşturulmasına ve seçimlerin aynı yıl gerçekleştirilmesine bağlamıştır (Narbone, 2020).

Ancak zaman içerisinde, Tunus siyasi geçiş sürecinde yaşanan siyasi krizler, terör saldırıları ve gerileyen ekonomi gibi bir dizi zorlukla boğuşurken, artan göçmen akını ve terör saldırıları AB'nin odağını yavaş yavaş güvenlik kaygılarına kaydırmasına neden olmuştur (Céu Pinto Arena, 2024). 2014 yılı sonrasında koalisyon hükümetleri ülkenin içinden geçtiği güvensizlik ortamında önceliği demokratikleşmeye ilişkin reformlara verememiştir. 2015 yılında ülkede artan terörist saldırıları ile AB Tunus demokrasisini "kırılgan" olarak adlandırarak Selefî cihatçılık, Suriye ve Libya'dan kaynaklı istikrarsızlıklar ve iç siyasi ayrışma riskleriyle karşı karşıya olarak tanımlamıştır (Johansson-Nogués & Rivera Escartin, 2020). Bu bağlamda, AB'nin Tunus ile ilişkilerine çok taraflı bölgesel perspektiften bakıldığında, Güney Akdeniz komşularında siyasi İslam'ı bir tehdit olarak görmesi ve bölgedeki güvenlik ve istikrarın sürdürülmesi ile enerji kaynaklarına ulaşım, ticaretin sürdürülmesi ve göçün kontrol altında tutulmasına yönelik stratejik çıkarları açısından Tunus'a yönelik politikalarının da güvenlik odaklı yaklaşımından etkilendiği görülmektedir (Powel, 2009b).

Komşuluk alanında yaşanan sivil savaşlar ve darbeler gibi olumsuz gelişmelerin etkisiyle 2015 yılında revize ettiği Avrupa Komşuluk Politikası ve 2016 yılında yayımladığı Küresel Stratejisi'nin gösterdiği üzere AB'nin odağı güvenliği önelemeye kaymıştır (Narbone, 2020). Komşuluk alanındaki güvensizlik ortamı ve güvenlik tehditleri demokrasi teşviki politikalarına da yansımıştır. Bu bağlamda, 2016 yılından itibaren Tunus'a yönelik belgelerde güvenlik ve göç konularını önceliği yaparak bu tehditlerin kendi sınırlarına sızramaması için güvenlik sektöründe yapılacak reformlara finansal desteğini artırmış ve terörle mücadele ve düzensiz göç konularında iş birliklerini desteklemiştir (Narbone, 2020). AB, ayrıca 2015 yılının sonunda Tunus ile Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanı (Deep and Comprehensive Free Trade Area – DCFTA) için müzakerelere başlamıştır. Bu durum, AB'nin Tunus'ta birincil önceliğinin ekonomik liberalleşme ve AB ortak pazarına entegrasyonu olduğunu göstermiştir. Ancak, AB'nin demokrasiyi geniş kapsamlı ele alan yaklaşımı çerçevesinde DCFTA ile Tunus'ta ekonomik reformların desteklenmesi ve bu reformların gerçekleştirilmesi ile uzun vadede yeni istihdam olanaklarının yaratılacak olması ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi, demokrasi ile kalkınmanın sosyo-ekonomik unsurları arasındaki ilişkiye verdiği önemi tekrar göstermesi açısından Tunus ile ilişkilerinde bir tutarlılık olarak da değerlendirilmektedir (Johansson-Nogués & Rivera Escartin, 2020). AB'nin Tunus'ta 2018-2020 yıllarına yönelik stratejik önceliklerine bakıldığında<sup>5</sup> (Avrupa Birliği Resmî Gazetesi, 2018) demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygı çerçevesinde siyasi reformların sürdürülmesi gerektiğine yer verilmiş olmasına rağmen, odağın sosyo-ekonomik reformların hızlandırılması ile DCFTA müzakerelerinin tamamlanması üzerinde olacağı ve güvenlik ve terörle mücadelede iş birliği, göç ve hareketlilik ile vize kolaylığı ve geri kabul anlaşmalarının tamamlanmasına yönelik kısa vadeli istikrara odaklanıldığı görülmektedir.

AB'nin Tunus'ta demokrasinin teşviki politikaları açısından önemli bir gelişme Cumhurbaşkanı Said'in 27 Temmuz 2021'de hükümeti görevden alması ve yasama organını geçici olarak askıya alması olmuştur. Parlatonun askıya alınmasının ardından aynı gün Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı, Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Josep Borrell (EU Neighbours South, 2021) yaptığı açıklamada "ülkenin demokratik kökleri, hukukun üstünlüğüne, Anayasaya ve yasal çerçeveye saygı gösterilerek korunmalı, Tunus halkının istek ve beklentilerine dikkat edilmelidir" diyerek en kısa zamanda "kurumsal istikrarın" yeniden tesis edilmesi çağrısında bulunmuş ve Tunus'ta

<sup>5</sup> AB-Tunus stratejik önceliklerinin geçerliliği 2021 yılındaki karar ile uzatılmıştır (Avrupa Birliği Resmî Gazetesi, 2021a).

demokrasinin ve istikrarın korunmasının AB'nin önceliği olduğunu dile getirmiştir. Bu gelişmelerden sadece iki gün sonra, AB Tunus'u Parlamentosunu yeniden göreve getirmeye ve temel hakları korumaya çağırmıştır (Souilmi, 2023). Avrupa Parlamentosu 2021 yılında Tunus'ta demokrasiye geçiş ve temel haklarla ilgili ciddi endişelerin olduğuna değinmiş, Cumhurbaşkanı Said'in tüm güçleri kendisinde toplamasına yönelik eylemlerinin Anayasayı zayıflattığına dikkat çekmiş, hukukun üstünlüğü, Anayasa ve yasal çerçeveye saygı gösterilerek korunması gerektiğini tekrarlamış ve Cumhurbaşkanı Said'in 24 Ağustos 2021'de halkı temsil eden organ olan Parlamento'yu süresiz olarak askıya almış olmasını kınamıştır (Avrupa Birliği Resmî Gazetesi, 2021b).

2022 Tunus anayasa referandumunu üzerine AB, katılım oranının azlığına dikkati çekerek parlamento seçimlerinin ve kapsayıcı ulusal bir diyalogun gelecekteki parlamento seçimleri için önemi üzerinde durmuştur (Avrupa Birliği Konseyi, 2022). Ancak AB, 2022-2023 parlamento seçimlerine gözlemci göndermemiş ve seçimlerle ilgili herhangi bir beyanda bulunmamıştır (Narain, 2023). AB, Temmuz 2021'den bu yana Cumhurbaşkanı Said'in ortaya koyduğu açılımların bir sonucu olarak Tunus'taki demokratik gerilemeye yeterli aciliyetle yanıt vermekten kaçınmıştır (Céu Pinto Arena, 2024). AB'nin Cumhurbaşkanı Said'in ülkeyi demokrasiden uzaklaştıran ve otoriter rejimini pekiştiren eylemleri karşısında yalnızca Borrell'in Ekim 2021'de AB ile yakın ilişkilerin devamlılığının demokratikleşme sürecinin yeniden başlamasına dair Tunus yönetiminin atacağı somut adımlara bağlı olduğu yönünde üstü kapalı bir şekilde yaptığı atfı dışında (EEAS, 2021) bir baskıda bulunmaktan kaçınmış ve Tunus ile stratejik çıkarlarına dayalı ilişkilerini sekteye uğratmamıştır. 2023 yılında AB ile Tunus arasında stratejik ve küresel ortaklık üzerine Mutabakat Zaptı (Avrupa Komisyonu, 2023) imzalanması ile makroekonomik istikrar, ekonomi ve ticaret, yeşil enerjiye geçiş, insandan insana etkileşim, göç ve hareketlilik beş iş birliği alanı olarak belirlenmiş, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Ancak, AB'nin 2023 yılında oldukça fazla sayıda tutuklamalara karşı Tunus'taki durumu endişe ile takip ettiğini ve sebeplerinin açıklığı kavuşturulmasını istediğini beyan etmesinin ardından Cumhurbaşkanı Said, AB'nin tutumunu ülkenin egemenliğine yönelik bir yabancı müdahale olarak değerlendirmiş ve Avrupa Komisyonu'nun 60 milyon Avro'luk yardımını iade etmiştir (Roggero, 2024).

## Sonuç

AB, genişleme politikası aracılığıyla ülkelerin demokratikleşmeleri üzerinde yakaladığı başarıyı üyelik vaadinin sürdürülebilirliğinin sınırlı olması sebebiyle başta yakın komşuları ile ilişkilerinde olmak üzere devam ettirmeyi amaçlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde demokrasiyi üçüncü ülkelerde teşvik eden uluslararası bir aktör rolü üstlenen AB, zaman zaman oldukça hırslı bir aktör olma yönünde ilerleme kaydetmiştir. Güney Akdeniz'deki komşuları ile Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Barselona Süreci, Avrupa Komşuluk Politikası ve Akdeniz için Birlik kapsamında çok taraflı ilişkiler kuran AB, demokratik değerlere taahhüt konusuna söylem düzeyinde oldukça önem vermiştir. Avrupa Komşuluk Politikası ile komşularına yönelik demokrasi teşvikini güvenlik stratejisinin bir parçası olarak ele almış ve demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygı başta olmak üzere norm ve değerlerinin aktarımını etrafında dost çemberi yaratılması ile bağdaştırmıştır. Ancak, Güney Akdeniz'deki komşularına yönelik politikalarında demokrasi teşviki AB'nin bölgeye yönelik stratejik çıkarlarından bağımsız düşünölemeyeceği gibi zaman zaman Birlik'i değerler ve çıkarlar çatışmasına süröklemektedir.

AB'nin Güney Akdeniz'deki stratejik çıkarlarının başında istikrar gelmektedir. Bir bütün olarak AB'nin 1990'lardan bu yana bölgeye yönelik politikaları incelendiğinde, otoriter rejimleri destekleme pahasına AB'nin liberal değerlerinden ve normlarında vazgeçebildiği ve otoriter rejimler ile çıkarlarına yönelik konularda ilişkilerini sekteye uğratmadığı görölmektedir. AB, bölgede terörizm ve siyasal İslam özelinde radikalleşme ile mücadele, sınırlarına yönelecek düzensiz göç ve enerji arzının açık tutularak enerji güvenliğinin sağlanması gibi kendisi için stratejik öneme sahip konularda ölkelerin iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Suriye'de yaşanan iç savaş, Ukrayna krizi, terörizm tehdidi ve göç krizi gibi etkenlerle AB, 2011 yılından sonra yavaş yavaş ve 2015 yılından sonra artan bir şekilde bölgede demokrasi teşvikine yönelik hırslını azaltarak güvenlik ve istikrara yönelik çıkarlarına öncelik vermeye başlamıştır. Bu bağlamda, AB'nin politikalarında hem söylem hem de eylem düzeyinde ortak değerlerden stratejik çıkarlara kayma gözlenmiştir.

AB'nin Tunus ile ilişkilerinde demokrasi teşviki, Akdeniz bölgesine yönelik politikaları bağlamında güvenlik ve istikrara yönelik çıkarları ile iç içe geçmiştir. 1990'lardan beri Tunus ile kurduğu ikili ve çok taraflı ilişkiler kapsamında demokrasi teşviki, sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınma ve istikrar ile ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. AB, Tunus'ta Bin Ali'nin otoriter yönetimini istikrara verdiği öncelik ve siyasal İslam korkusu sebebiyle desteklemiştir. Yasemin Devrimi'ne kadar AB hem Güney Akdeniz'e hem de Tunus'a yönelik politikalarında demokrasi teşvikini bir politika hedefi olarak ele alsa da, AB istikrarın sürdüröldüğu bir yönetim ile siyasal İslam'a yönelik unsurların bastırıldığı ve laik değerleri öne çıkaran

Tunus konjonktüründe güvenlik ve istikrarın sürdürülmesini demokratik norm ve değerlere tercih etmiştir. Bu husus, AB'nin demokrasi ve insan haklarını destekleyen normatif bir aktör olmasına gölge düşürmekle kalmayıp Güney Akdeniz bölgesinde ve Tunus özelinde kısa vadeli çıkarları uğruna uzun vadeli çıkarlarından da vazgeçtiğini göstermektedir.

Yasemin Devrimi, AB'nin demokrasiye geçişte oldukça başarılı bir örnek olarak görülen Tunus'ta demokrasi teşvikini daha önce olmadığı kadar gündemine almasına yol açmıştır. 2011 yılı itibarıyla demokrasiye geçişi ve demokrasinin yerleşmesini hem teknik olarak hem de finansal araçları ile daha fazla desteklemeye başlamıştır. Ancak, devrim sonrasında ülkede yaşanan ekonomik istikrarsızlık, terör saldırıları ve bölgedeki diğer sorunlardan kaynaklanan güvenlikleştirme ortamı sebebiyle 2015 Avrupa Komşuluk Politikası revizyonu ve 2016 Küresel Stratejisinin gösterdiği üzere hem Güney Akdeniz bölgesi hem de Tunus bağlamında AB istikrarı giderek daha fazla tercih etmeye başlamıştır. Bu durum da, hem Tunus'un demokratikleşme için gerekli siyasi reformları gerçekleştirmede diğer destek arayışını hem de AB'nin demokrasi teşvikine yönelik normatif iddialarını olumsuz etkilemektedir. 2021 yılında Cumhurbaşkanı Said'in başta parlamentoyu askıya alması olmak üzere demokrasiyi geriletmeye yönelik eylemleri sonrasında AB'nin hem pozitif koşulluluk çerçevesinde kurduğu ikili ilişkiler çerçevesinde insan hakları ve demokrasiye yönelik ihlallere rağmen neredeyse tepkisiz kalması, hem demokrasiyi teşvik etmeye yönelik irade eksikliği ve isteksizliğini gözler önüne sermekte, hem de Tunus ile her şeye rağmen istikrara dayalı bir ilişki sürdürmeyi stratejik çıkarı olarak gördüğünü göstermektedir. Tüm bu politika eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, demokratikleşmenin iç faktörlere bağımlı kaldığı Tunus'ta AB'nin bir diğer aktör olarak demokratikleşme üzerinde belirgin bir etkisinin olmasından bahsetmek mümkün olmamaktadır.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış Bağımsız

**Yazar Katkısı:** Fulya Akgül Durakçay: %50, İrem Aşkar Karakır: %50

**Destek ve Teşekkür Beyanı:** Çalışma için destek alınmamıştır.

**Etik Onay:** Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

**Çıkar Çatışması Beyanı:** Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

**Peer Review:** Independent double-blind

**Author Contributions:** Fulya Akgül Durakçay: 50%, İrem Aşkar Karakır: 50%

**Funding and Acknowledgement:** No support was received for the study.

**Ethics Approval:** This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

**Conflict of Interest:** There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

---

**Önerilen Atıf:** Akgül Durakçay, Fulya & Aşkar Karakır, İrem. (2025). Avrupa Birliği'nin Tunus'a Yönelik Demokrasi Teşviki Politikalarının Değerlendirilmesi. *Mediterranean Social Studies Journal*, 2(1).

---

### Kaynakça

- Akgül Durakçay, F. & Güneş Güllal, A. G. (2018). Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 289-310. DOI: 10.30784/epfad.489242
- Aleya-Sghaier, A. (2012). The Tunisian Revolution: The Revolution of Dignity. *The Journal of the Middle East and Africa*, 3(1), 18-45. <https://doi.org/10.1080/21520844.2012.675545>
- Alkan Özcan, S. (2018). The Role of Political Islam in Tunisia's Democratization Process: Towards a New Pattern of Secularization. *Insight Turkey*, 20(1), 209-225. DOI: 10.25253/99.2018201.12
- Allusson, G. (2018). Social Repression in a Democracy: the Case of Tunisia. *Turkish Policy Quarterly*, 16(4), 131-142. <http://turkishpolicy.com/article/901/social-repression-in-a-democracy-the-case-of-tunisia>
- Amirah-Fernandez, H., & Khader, B. (2020, 27 Nisan). Thirty Years of EU-Mediterranean Policies (1989-2019): An Assessment. *Elcano Royal Institute*. <https://www.realinstitutoelcano.org/en/work-document/thirty-years-of-eu-mediterranean-policies-1989-2019-an-assessment/>

- Ashton, C. (2011, 4 Şubat). The EU wants 'deep democracy' to take root in Egypt and Tunisia. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/04/egypt-tunisia-eu-deep-democracy>
- Avrupa Birliği. (t.y.). Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument – Global Europe (NDICI – Global Europe). [https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/funding-and-technical-assistance/neighbourhood-development-and-international-cooperation-instrument-global-europe-ndici-global-europe\\_en](https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/funding-and-technical-assistance/neighbourhood-development-and-international-cooperation-instrument-global-europe-ndici-global-europe_en)
- Avrupa Birliği Bülteni. (1995). *Barcelona Declaration adopted at the Euro-Mediterranean Conference*. No. 11, Lüksemburg. [https://www.cvce.eu/content/publication/2004/5/25/0beb3332-0bba-4d00-bd07-46d8f758d897/publishable\\_en.pdf](https://www.cvce.eu/content/publication/2004/5/25/0beb3332-0bba-4d00-bd07-46d8f758d897/publishable_en.pdf)
- Avrupa Birliği Konseyi. (2022, 27 Temmuz). *Tunisia: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the constitutional referendum* [Basın bildirisi]. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/07/27/tunisia-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-constitutional-referendum/>
- Avrupa Birliği Konseyi. (2009). *Council conclusions on democracy support in the EU's external relations*. [https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/gena/111250.pdf](https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/111250.pdf)
- Avrupa Birliği Resmî Gazetesi. (2006). *Regulation (EC) No 1638/2006 of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006 laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2006/1638/oj>
- Avrupa Birliği Resmî Gazetesi. (2014). *Regulation (EU) No 232/2014 of the European Parliament and on the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument*. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:077:0027:0043:EN:PDF>
- Avrupa Birliği Resmî Gazetesi. (2018). *Acts Adopted by Bodies Created by International Agreements Decision No 1/2018 of the EU-Tunisia Association Council of 9 November 2018 adopting the EU-Tunisia strategic priorities for the period 2018-2020 [2018/1972]*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22018D1792>
- Avrupa Birliği Resmî Gazetesi. (2021a). *Acts Adopted by Bodies Created by International Agreements Decision No 1/2021 of the EU-Tunisia Association Council of 24 November 2021 agreeing on the extension of the validity of the EU-Tunisia strategic priorities for the period 2018-2020 [2021/2212]*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22021D2212>
- Avrupa Birliği Resmî Gazetesi. (2021b). *European Parliament resolution of 21 October 2021 on the situation in Tunisia (2021/2903(RSP)) (2022/C 184/12)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021IP0440>
- Avrupa Komisyonu. (2023, 16 Temmuz). *Memorandum of Understanding on a strategic and global partnership between the European Union and Tunisia* [Basın bildirisi]. [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip\\_23\\_3887](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3887)
- Avrupa Komisyonu. (2011a). Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean COM(2011) 200 final, Brüksel. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:52011DC0200>
- Avrupa Komisyonu. (2011b). Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions A new response to a changing Neighbourhood COM/2011/0303 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52011DC0303>
- Avrupa Komisyonu. (2015). Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Review of the European Neighbourhood Policy SWD(2015) 500 final, Brüksel. [https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/documents/2015/151118\\_joint-communication\\_review-of-the-enp\\_en.pdf](https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/documents/2015/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf)
- Avrupa Komisyonu. (2021). Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Renewed partnership with the Southern Neighbourhood A New Agenda for the Mediterranean SWD(2021) 23 final, Brüksel. [https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/joint\\_communication\\_renewed\\_partnership\\_south\\_ern\\_neighbourhood.pdf](https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_renewed_partnership_south_ern_neighbourhood.pdf)
- Avrupa Toplulukları Komisyonu. (1994). *Strengthening the Mediterranean Policy of the European Union: Establishing a Euro-Mediterranean Partnership*. Communication from the Commission to the Council

- and the European Parliament COM(94) 427 final, Brüksel. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51994DC0427>
- Avrupa Toplulukları Resmî Gazetesi. (1996, 28 Ekim). *Resolution on the Communication from the Commission on the inclusion of respect for democratic principles and human rights in agreements between the Community and third countries*. COM(95)0216-C4-0197/95. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51996IP0212>
- Avrupa Toplulukları Komisyonu. (1997, 3 Nisan). *Euro-Mediterranean Partnership: Implementation of the Multilateral Aspects of the Barcelona Declaration* [Basın bildirisi]. [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo\\_97\\_36](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_97_36)
- Avrupa ve Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *France's Mediterranean Policy*. Erişim 4 Ekim 2024, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/regional-strategies/france-s-mediterranean-policy/>
- Baran, D. D. (2017). Avrupa Birliği Akdeniz Politikalarının Tarihsel Gelişimi. *EURO Politika*, (2017 Özel Sayı), 177-188. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/700840>
- Bellin, E. (2018). The Puzzle of Democratic Divergence in the Arab World: Theory Confronts Experience in Egypt and Tunisia. *Political Science Quarterly*, 133(3), 435-474. 0.1002/polq.12803 4
- Bicchi, F. (2009). Democracy Assistance in the Mediterranean: An Overview. *Mediterranean Politics*, 14(1), 61-78. DOI: 10.1080/13629390902747459.
- Börzel, T. A. & Lebanidze, B. (2017). "The transformative power of Europe" beyond enlargement: The EU's performance in promoting democracy in its neighbourhood. *East European Politics*. 33(1): 17-35. doi: 10.1080/21599165.2017.1280473
- Breuer, A., Landman, T. & Farquhar, D. (2015). Social Media and Protest Mobilization: Evidence from the Tunisian Revolution. *Democratization*, 22(4), 764-792. <https://doi.org/10.1080/13510347.2014.885505>
- Byrne, I. & Shamas, C. (2002). *The Human Rights Implications of the MEDA Programmes*. Euro-Mediterranean Human Rights Network.
- Carothers, T. (2009). Democracy Assistance: Political vs. Developmental? *Journal of Democracy*, 20(1), 5-19. <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2012/03/Carothers-20-1.pdf>
- Cavatorta, F. (2001). Geopolitical Challenges to the Success of Democracy in North Africa: Algeria, Tunisia and Morocco. *Democratization*, 8(4), 175-194. <https://doi.org/10.1080/714000223>
- Ceu Pinto Arena, M. (2024). The US and EU Response to Tunisia's Democratic Backsliding: Promoting Democracy or Protecting Interests? *The International Spectator*, 59(3), 158-178, DOI: 10.1080/03932729.2024.2357172
- Chourou, B. (1998). The free-trade agreement between Tunisia and the European Union. *The Journal of North African Studies*, 3(1), 25-56, DOI: 10.1080/13629389808718308
- Dandashly, A. (2016). The EU Quest for a Security Community with the Southern Neighbours: EU-Tunisia relations. P. Rieker (Der.), *External Governance as Security Community Building The Limits and Potential of the European Neighbourhood Policy: The Limits and Potential of the European Neighbourhood Policy* (ss. 135-162). Palgrave Macmillan. [https://doi.org/10.1057/978-1-137-56169-5\\_6](https://doi.org/10.1057/978-1-137-56169-5_6)
- Dennison, S. (2013). The EU and North Africa after the Revolutions: A New Start or 'plus ça change'?. *Mediterranean Politics*, 18(1), 119-124, DOI: 10.1080/13629395.2013.764654
- Direkli, M. & Ashiekh, H. A. (2022). The European Union and Democracy Promotion in the Middle East and North Africa Countries: Bridging the Gap Between Constructivism and Realism. In M. T. Özsağlam (Ed.), *Politics, Economy, Security Issues Hidden Under the Carpet of Mediterranean* (pp. 109-125). European Publisher Ltd. <https://www.europeanproceedings.com/files/data/volume/Frontmatter-10116.pdf>
- EEAS. (t.y.). Relations Tunisie – Union Européenne: Un Partenariat Privilégié Plan D'Action 2013-2017. [https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/plan\\_action\\_tunisie\\_ue\\_2013\\_2017\\_fr\\_0.pdf](https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/plan_action_tunisie_ue_2013_2017_fr_0.pdf)
- EEAS. (2016). Shared Vision, Common Action: A stronger Europe – A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. [https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs\\_review\\_web\\_0.pdf](https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf)
- EEAS. (2021, 15 Ekim). Tunisie: Le haut représentant/Vice-Président Josep Borrell s'entretient avec le Président Kais Saïed par téléphone. <https://www.eeas.europa.eu/eeas/tunisie-le-haut->



- repr%C3%A9sentantvice-pr%C3%A9sident-josep-borrell-s%E2%80%99entretient-avec-le-president-ka%C3%AFs-sa%C3%AFed\_fr
- EEAS Strategic Planning. (2003). *European Security Strategy – A Secure Europe in a Better World*. Erişim 9 Ekim 2024, <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>
- Erdoğan, A. (2020). Electoral and Constitutional Transitions: Tunisia and Egypt. *Middle East Policy*, XVII(2), 53-68. <https://doi.org/10.1111/mepo.12494>
- EU Neighbours South. (2021, 27 Temmuz). Tunisia: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union. <https://south.euneighbours.eu/news/tunisia-declaration-high-representative-behalf-european-union/>
- EUR-Lex. (1996). MEDA programme. Council Regulation (EC) No 1488/96 of 23 July 1996 on financial and technical measures to accompany (MEDA) the reform of economic and social structures in the framework of the Euro-Mediterranean partnership (Official Journal L 189 of 30,07,1996). <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/meda-programme.html>
- EUR-Lex. (t.y.). Union for the Mediterranean. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/union-for-the-mediterranean.html>
- Falk, R. (2016). Rethinking the Arab Spring: Uprisings, Counterrevolution, Chaos and Global Reverberations. *Third World Quarterly*, 37(12), 2322-2334. <https://doi.org/10.1080/01436597.2016.1218757>
- Gautron, J. C. (1997). Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Siyasi Dengeleri. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5(1&2), 133-146. <https://doi.org/10.29228/mjes.324>
- Grasso, A. (2016). Religion and Political Activism in Post-Revolutionary Tunisia. *Protest, Social Movements and Global Democracy Since 2011: New Perspectives*, 39, 197-220. <https://doi.org/10.1108/S0163-786X2016000039009>
- Günay, C. & Somnavilla, F. (2020). Tunisia's Democratization at Risk. *Mediterranean Politics*, 25(5), 673-681. <https://doi.org/10.1080/13629395.2019.1631980>
- Haynes, J. (2013). The 'Arab Uprising', Islamists and Democratization. *Mediterranean Politics*, 18(2), 170-188. <https://doi.org/10.1080/13629395.2013.799323>
- Hochman, D. (2007). Divergent Democratization: The Paths of Tunisia, Morocco and Mauritania. *Middle East Policy*, XIV(4), 67-83. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.2007.00325.x>
- İşleyen, B. (2015). The European Union and neoliberal governmentality: Twinning in Tunisia and Egypt. *European Journal of International Relations*, 21(3), 672-690. DOI: 10.1177/1354066114554464
- Jamal, A. & Kensicki, A. (2016). Theory of Critical Junctures for Democratization: Comparative Examination of Constitution-Making in Egypt and Tunisia. *Law & Ethics of Human Rights*, 10(1), 185-222. <https://doi.org/10.1515/lehr-2016-0007>
- Jebli, H. (2021). Tunisian president to change constitution, organize early legislative elections. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2021/12/tunisian-president-change-constitution-organize-early-legislative-elections>
- Johansson-Nogués, E. & Rivera Escartin, A. (2020). Supporting the Tunisian transition? Analysing (in)consistencies in EU democracy assistance with a tripartite nexus model. *Democratization*, 27(8): 1376-1393. Doi: 10.1080/13510347.2020.1792886
- Keskes, H. & Martin, A. P. (2020). Orientalism and Binary Discursive Representations of Tunisia's Democratization: The Need for a "Continuity and Change" Paradigm. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 47(4), 632-651. <https://doi.org/10.1080/13530194.2018.1544481>
- Koenig, N. (2016). Taking the ENP Beyond the Conception-Performance Gap. *Jacques Delors Institut*, Policy Paper (160): 1-20. <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/enpstrategicorientation-koenig-jdib-mar16.pdf?pdf=ok>
- Landolt, L. K. & Kubicek, P. (2014). Opportunities and constraints: comparing Tunisia and Egypt to the coloured revolutions. *Democratization*, 21(6), 984-1006. <https://doi.org/10.1080/13510347.2013.777703>
- Lesch, A. M. (2014). Troubled Political Transitions: Tunisia, Egypt and Libya. *Middle East Policy*, XXI(1), 62-74. <https://doi.org/10.1111/mepo.12057>

- Levitsky, S. & Way, L. (2005). International linkage and democratization. *Journal of Democracy*, 16(3), 20-34. doi: 10.1353/jod.2005.0048
- Manners, I. (2002). Normative power Europe: a contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258. doi: 10.1111/1468-5965.00353
- Marzo, P. (2020). International Democracy Promoters and Transitional Elites: Favourable conditions for successful partnership. Evidence from Tunisia's democratization. *Cambridge Review of International Affairs*, 33(3), 307-329. DOI: 10.1080/09557571.2019.1636765
- Masatlı, G. (2022). *Avrupa Birliği'nin Arap Baharı Sonrası Dönemde Orta Doğu'daki Demokrasi Teşviki Politikalarının Değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Medthink 5+5 (t.y.). *5+5 Dialogue*. Erişim 6 Ekim 2024, <https://medthink5plus5.org/en/the-dialogue-55/>
- Muia, W. (2024, 8 Ekim). Tunisian president wins second term with landslide. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/articles/cx25ree1g18o>
- Narain, S. (2023). *Investigating international factors aiding an authoritarian turn: The case of Tunisia* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Charles Üniversitesi.
- Narbone, L. (2020). *The EU-Tunisian relationship after 2011: Resilience, contestation and the return of the neglected socio-economic question*. European University Institute.
- O'Brien, T. (2015). The primacy of political security: contentious politics and insecurity in the Tunisian revolution. *Democratization*, 22(7), 1209-1229. <https://doi.org/10.1080/13510347.2014.949247>
- Ottoway, M. (2021). Tunisia: Political Parties and Democracy in Crisis. Wilson Center (Viewpoints Series). <https://www.wilsoncenter.org/article/tunisia-political-parties-and-democracy-crisis>.
- Ozen, H. E. (2020). Voting for secular parties in the Middle East: evidence from the 2014 general elections in post-revolutionary Tunisia. *The Journal of North African Studies*, 25(2), 251-279. <https://doi.org/10.1080/13629387.2018.1544072>
- Powel, B.T. (2009). A clash of norms: normative power and EU democracy promotion in Tunisia. *Democratization*, 16(1), 193-214. <https://doi.org/10.1080/13510340802575924>
- Powel, B. T. (2009b). The stability syndrome: US and EU democracy promotion in Tunisia. *The Journal of North African Studies*, 14(1): 57-73. Doi: 10.1080/13629380802383562
- Quamar, M. M. (2015). Tunisia: Presidential and Parliamentary Elections, 2014. *Contemporary Review of the Middle East*, 2(3), 269-288. <https://doi.org/10.1177/2347798915603277>
- Quillen, S. (2021, 29 Eylül). Coup fears grow as Tunisian president shores up power. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2021/09/coup-fears-grow-tunisian-president-shores-power>
- Roggero, C. (2024, 4 Ekim). The European Union and Saied's Tunisia: Shifting from "Shared Values" to Strategic Interests. *ISPI 90*. <https://www.ispionline.it/en/publication/the-european-union-and-saieds-tunisia-shifting-from-shared-values-to-strategic-interests-185824>
- Reuters (2024, 1 Şubat). Tunisian opposition leader Ghannouchi sentenced to three years in prison. <https://www.reuters.com/world/middle-east/tunisian-opposition-leader-ghannouchi-sentenced-three-years-prison-2024-02-01/>
- Reynaert, V. (2015). Democracy Through the Invisible Hand? Egypt and Tunisia. In *The Substance of EU Democracy Promotion: Concepts and Cases* (pp. 149-161). Palgrave Macmillan.
- Rivera-Escartin, A. (2021). Tunisia's democratization process: when 'consensus democracy' undermines democratic consolidation. *Third World Quarterly*, 43(2), 414-431. <https://doi.org/10.1080/01436597.2021.2015315>
- Sadiki, L. (2002). Political Liberalization in Bin Ali's Tunisia: Façade Democracy. *Democratization*, 9(4), 122-141. <https://doi.org/10.1080/714000286>
- Salamey, I. (2015). Post-Arab Spring: Changes and Challenges. *Third World Quarterly*, 36(1), 111-129. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.976025>
- Schaer, C. & Guizani, T. (2021, 20 Eylül). Tunisia's Political Crisis: What Role will the Military Play? *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/what-role-military-tunisia-political-crisis/a-59242642>
- Schimmelfennig, F., Engert, S. & Knobel, H. (2003). Costs, commitment and compliance: the impact of EU democratic conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey *Journal of Common Market Studies*, 41(3), 495-518. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00432>

- Sedelmeier, U. (2011). Europeanisation in new member and candidate states. *Living Reviews in European Governance*, 6(1), 1-52. DOI: 10.12942/lreg-2011-1
- Somer, M. (2017). Conquering versus Democratizing the State: Political Islamists and Fourth Wave Democratization in Turkey and Tunisia. *Democratization*, 24(6), 1025-1043. <https://doi.org/10.1080/13510347.2016.1259216>
- Souilmi, H. (2023). A tale of two exceptions: everyday politics of democratic backsliding in Tunisia. *The Journal of North African Studies*, 28(6), 1425-1443. DOI:10.1080/13629387.2023.2207226
- Torelli, S. M, Merone F. & Cavatorta, F. (2012). Salafism in Tunisia: Challenges and Opportunities for Democratization. *Middle East Policy*, XIX(4), 140-154. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.2012.00566.x>
- Uçkan Dağdemir, E. (2000). Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası: Dönemsel Bir İnceleme. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 271-285. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/799098>
- Van Hüllen, V. (2009). EU Democracy Promotion in the Mediterranean – Cooperation against all Odds? *KFG The Transformative Power of Europe*, Working Paper (9), 1-30. [http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG\\_9.pdf](http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_9.pdf)
- Van Hüllen, V. (2012). Europeanisation through Cooperation? EU Democracy Promotion in Morocco and Tunisia, *West European Politics*, 35(1), 117-134, DOI: 10.1080/01402382.2012.631317
- Volpi, F. (2014). Revolution, Reform and Stasis in the Maghreb. *Current History*, 113(763), 185-191. <https://doi.org/10.1525/curh.2014.113.763.185>
- Weilandt, R. (2019). Divisions within post-2011 Tunisia's Secular Civil Society. *Democratization*, 26(6), 959-974. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1576034>
- Weilandt, R. (March 2021). Acceptance in principle, contestation in practice: EU norms and their discontents in Tunisia. *Democratization*, 29(3), 507-524. <https://doi.org/10.1080/13510347.2021.1888930>
- Yardımcı-Geyikçi, Ş. & Tür, Ö. (2018). Rethinking the Tunisian Miracle: a Party Politics View, *Democratization*, 25(5), 787-803. <https://doi.org/10.1080/13510347.2017.1422120>
- Yenel, İ. S. (2002). Akdeniz Forumu. *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayınları Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (VII), <https://www.mfa.gov.tr/akdeniz-forumu.tr.mfa>